

Адлия вазирлиги ҳузуридаги
Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот
институты томонидан
«Алимент қарздорлигини
ундириш тартиби
такомиллаштирилаётганлиги
муносабати билан Ўзбекистон
Республикасининг айрим
қонун ҳужжатларига ўзгартиш
ва қўшимчалар киритиш
тўғрисида»ги Қонун лойиҳаси
ишлаб чиқилиб, умумхалқ
муҳокамасига қўйилди.

НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР
лойиҳаларини экологик
экспертизадан ўтказиш муҳим!
Нега?

20

УЧИНЧИ ЕВРООСИЁ
АЁЛЛАР ФОРУМИ:
ўзгараётган дунёда янги вазифалар

28

ЕВРОПА ИТТИФОҚИ БОЖХОНА
ҚОНУНЧИЛИГИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ:
Латвия мисолида

30

АЛИМЕНТ УНДИРИШ
ТАРТИБИНИНГ ТАКОМИЛЛАШУВИ
оналар ижтимоий ҳуқуқларининг
моддий кафолатидир

33

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯСИ—
долзарб масала

36

«ОИЛА АЪЗОЛАРИ»
тушунчасининг
ҳуқуқий таърифи

39

МЕҲНАТ НИЗОЛАРИ
ва уларнинг тааллуқлилиги

42

СУД ВА БОШҚА ОРГАНЛАР
ҳужжатларини
ижро этиш соҳасида
прокурор назорати

48

ФИҚҲ ИЛМИДА
МИГРАЦИЯ ҲУҚУҚИ

53

ҚИНФИР ИШНИНГ ҚИЙИҒИ

57

ДУРАНГ ҲОЛАТИ

60

Ҳуқуқий ижодкорликнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилиш масаласидир. Бу ўта масъулиятли, ўз навбатида, бениҳоя мураккаб иш тури ҳисобланади.

Ўзбекистонда қонун таржимашунослиги: ҳуқуқий матн, ифода ва маҳорат

Ҳуқуқий матнга бадий ёки публицистик услубга оид матндек эркин ёндашиб бўлмайди, ҳуқуқий тушунчаларнинг мазмунини уммадабий тилдаги барча сўзлар, бадий таъсир воситалари, ҳиссий-таъсирий бўёқлар (метафора, метонимия, муболаға, сўз ўйинлари каби) орқали ифодалаб бўлмайди. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат матни ўта қатъий ёндашишни, гап ва жумла тузилишларини мумкин қадар бузмасликни, шу билан бирга аниқлик юқори даражада таъминланишини талаб қилади.

«Норматив ҳужжатларни таржима қилиш, – деб ёзади профессор А.С. Пиголькин, – бу жуда

мураккаб ижодий жараён бўлиб, ҳуқуқий ижодкорликни тўлдиради. У бадий таржимачиликдан фарқли равишда ўта (максимал) аниқликни, ифода усулининг содда ва конкретлигини тақозо этади. Агар ҳуқуқий матн таржимачилигида бунга эришилмаса, қонун кўрсатмалари нотўғри тушуниш ва қўллашга сабаб бўлади»¹.

Кўринадики, қонун таржимашунослигининг ўзига хос ташкилий-техник қоидалари ва усуллари мавжуд бўлиб, бу қоидаларни билмаслик қонунни нотўғри таржима қилишга, унинг турлича шарҳланишига, таржима қилинувчи тилнинг қонун-қоидалари бузилишига олиб келади.

¹ Научные основы советского правотворчества. Под редакцией Р.О.Халфина. - М.: Наука, 1981. - С.305.

Бу ўринда шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозим, ҳозир ҳам мутахассисларимизнинг русча юридик тилга ўрганиб қолганлиги сабабли айрим қонунлар рус тилида тайёрланиб, сўнгра ўзбек тилига таржима қилинмоқда.

Бироқ ўзбек тилига ўгирилган қонунларимиз матни рус тилидагидек аниқ ва тушунарли эмас, тили ғализ, ҳазми оғир. Бунинг устига таржима жараёнида айрим қўпол хатоликлар ҳам юз бермоқда. Фикримизнинг далили сифатида уларнинг айримларини келтириб ўтамиз.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 75-моддаси Сувларнинг давлат ҳисобини юритиш қоидаларини бузиш деб номланади.

Мантиқан ўйлаб қараганда, матнда Сувларнинг давлат ҳисобини юритиши дейилиши нотўғридир.

Чунки сувлар қандай қилиб давлат ҳисобини юритиш қоидаларини бузади? Бу модда шу Кодекснинг рус тилидаги шаклидан нотўғри таржима қилинган. Унда шундай дейилади:

Статья 75. Нарушение правил ведения государственного учета вод

Кўринадик, бу модда рус тилида аниқ ва тушунарли ифодаланган. Шу моддани ўзбек тилида қуйидагича ифодалаш мумкин эди:

75-модда. Давлатнинг сув ҳисобини юритиш қоидаларини бузиш

Таржима жараёнида гаплар таркибидаги ҳар бир жумла ва сўзнинг қайси бўлакка боғланиб, уни тўлдириб, изоҳлаб ёки аниқлаб келатишга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бошқа гап бўлагига боғланган сўз ва жумлани бошқа бир гап бўлагига боғлаш таржиманинг нотўғри қилинишига олиб келади. Жиноят кодексининг 14-моддасидаги қуйидаги гапга эътибор беринг:

Ушбу кодекс билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади.

Бу матндаги «жазо қўллаш таҳдиди» билан «жиноят деб топилади» жумласига эътибор беринг. Бу жумлани ўқиб, бундан чиқ-

ди жазо қўлланмайдиган жиноят ҳам бор эканда деган савол туғилиши мумкин. Ўз-ўзидан маълумки, жиноят бўлганидан кейин албатта жазо қўлланади. Гап шундаки, бу модда рус тилидаги шаклидан нотўғри таржима қилинган. Эътибор беринг:

Статья 14. Понятие преступление

Преступлением признается виновное общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим кодексом под угрозой применения наказания.

Кўринадик, «под угрозой применения наказания» жумласи преступление сўзини эмас, балки «общественно опасное деяние» атамасини изоҳлаб келяпти. Ўзбек тилидаги шаклида эса «под угрозой применения наказания» жумласи жиноят сўзи олдида берилиб қўпол хатоликка йўл қўйилган. Аслида у общественно опасное деяние атамасининг олдида қўлланиши лозим эди.

Фуқаролик кодекси 385-моддасининг рус ва ўзбек тиллардаги қуйидаги вариантларига эътибор беринг:

В случае изменения или расторжения договора обязательства считаются измененными или прекращенными с момента заключения соглашения сторон об изменении или о расторжении договора, если иное не вытекает из соглашения или характера изменения договора, а при изменении или расторжении договора в судебном порядке - с момента вступления в законную силу решения суда об изменении или расторжении договора.

Шартнома ўзгартирилган ёки бекор қилинган тақдирда, агар келишувдан ёки шартномани ўзгартириш хусусиятидан бошқача тартиб англашилмаса, тарафлар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга келишган пайдан бошлаб, шартнома суд тартибида ўзгартирилган ёки бекор қилинганида эса суднинг шартномани ўзгартиш ёки бекор қилиш ҳақидаги қарори қонуний кучга кирган пайдан бошлаб мажбуриятлар ўзгартирилган ёки бекор қилинган ҳисобланади.

Агар бу гапларни сўзма-сўз бир бирига таққосланса, рус тилидаги «с момента заключения соглашения сторон об изменении или о

расторжении договора» жумлалари ўзбек тилига «*тарафлар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга келишган пайтдан бошлаб*» деб таржима қилинганини кўриш мумкин. Яъни, *заклучения соглашения* бирикмаси ўзбек тилига оддийгина қилиб *келишиш* деб таржима қилинган. Маълумки, *заклучения соглашения* ва *келишиш* бир хил маънони англатмайди. *Заклучения соглашения* – бирор масала бўйича тузилган ва нотариус ёки бирор ваколатли идора томонидан тасдиқланган махсус юридик ҳужжат маъносини беради. *Келишиш* эса юридик кучга эга бўлган махсус битим тузиш маънони бермасдан, балки шунча оғзаки келишув маъносини ифодалайди.

Таржимон томонидан арзимас деб ҳисобланган бир сўзнинг тушириб қолдирилиши амалиётда кўпдан кўп тушунмовчиликларга олиб келади. Жумладан, амалиётда юқоридаги ҳуқуқий норманинг рус тилидаги шаклини қўллаётган фуқаро махсус битим тузади. Айнан шу модданинг ўзбек тилидаги шаклини қўллаётган фуқаро эса махсус битим тузмасдан, шунчаки оғзаки келишибгина қўя қолади, холос.

Ҳуқуқий нормаларни сўзма-сўз эмас, балки мазмунан таржима қилишга, бунда ҳар бир сўзнинг луғавий маъносидан келиб чиққан ҳолда тўғри ишлатишга алоҳида эътибор билан ёндашиш зарур. Жиноят кодексининг 23-моддасига эътибор беринг:

Агар шахснинг қасддан жиноят содир этиши натижасида эҳтиётсизлик орқасида бошқа ижтимоий хавфли оқибатлар юз берган ва шундай қилмишни қонун қаттиқроқ жавобгарлик билан боғлаган бўлса, бундай жиноят қасддан содир этилган жиноят деб топилади.

Бу моддадаги «қонун қаттиқроқ жавобгарлик билан боғлаган бўлса» жумласи шу қонуннинг рус тилидаги «*закон связывает повышенную ответственность*» бирикмасидан сўзма-сўз таржимадир. Аслида шу жумлани ўзбек тилида «*қонунда қаттиқроқ жавобгарлик кўзда тутилган бўлса*» деб ифодалаш мумкин эди.

Кўринадик, амалиётда қонун таржимашунослиги бўйича бир қанча муаммолар мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Давлат тили тўғрисидаги қонуннинг 8-моддасида: «Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бошқа ҳужжатлари давлат тилида қабул қилинади ва эълон этилади. Бу ҳужжатларнинг таржималари бошқа тилларда ҳам эълон қилинади» – дейилган.

Лекин шундай бўлса-да, миллий истиқлолга эришганимизга ўттиз йил тўлган бир пайтда ҳам қонун лойиҳалари ўзга тилларда тайёрланиб, сўнг давлат тилига ўгирилмоқда. Назаримизда, қонунчилик амалиётидаги бундай «тажриба»га чек қўйиш фурсати етди.

Бунинг учун Ўзбекистон Республикаси Давлат тили тўғрисидаги қонуннинг 8-моддасида қонунларнинг давлат тилида тайёрланиши лозимлиги қуйидагича қайд этилиши лозим: «Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бошқа ҳужжатлари давлат тилида тайёрланади, қабул қилинади ва эълон этилади. Бу ҳужжатларнинг таржималари бошқа тилларда ҳам эълон қилинади».

Шунингдек, айнан шу ҳуқуқий нормани Ўзбекистон Республикаси қонунларини тайёрлаш, норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисидаги қонунларга ҳам киритиш мақсадга мувофиқ.

Чунки қонун лойиҳаларининг таржима тарзида тайёрланиши натижасида «қонунлар мазмунидан миллийлик руҳи кўтарилади, қонун тилининг шираси йўқолиб, унинг таъсирчанлик даражаси пасаяди. Энг муҳими, қонунларнинг мазмуни миллий аҳоли томонидан идрок этиш, қабул этиш, ҳаётга жорий этилиши сусяди»².

Кўринадик, бугунги кунда қонун таржимашунослиги масалалари илмий-назарий жиҳатдан ўрганишга ниҳоятда муҳтож. Мамлакатимизда бошқа соҳаларнинг таржимашунослиги бўйича анча-мунча ишлар қилинган.

² Одилқориев Ҳ.Т. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. –Т.:Ўзбекистон, 1995. 98-б.

Жумладан, бадий таржима санъати бўйича бир қанча илмий тадқиқот ишлари ҳамда рисоалар яратилган³. Бу асарларда бадий таржиманинг илмий-назарий қоидалари, усуллари ҳамда таржимоннинг маҳорати каби масалалар ҳар жиҳатдан атрофлича таҳлил этилади. Лекин ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар таржимаси, қонун таржимашунослиги масалалари, унинг қоида ва усуллари бўйича илмий тадқиқот ишлари деярли йўқ даражада.

Айниқса, мамлакатимиз мустақилликка эришиб жаҳон халқлари билан иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва маданий алоқаларимиз юксалиб бораётган бугунги кунда ўзбек миллий қонунларини инглиз, француз, немис, япон тиллари каби нуфузли тилларга таржима қилиш долзарб вазифадир. Чунки бошқа давлатдан Ўзбекистонга келиб иш юритаётган хорижлик фуқаролар мамлакатимиз қонунларига асосан иш юритадилар. Агар бирор ҳуқуқий норма бошқа тилларга сал ўзгачароқ таржима қилинса, хорижлик фуқаро Ўзбекистоннинг хорижий тилдаги (айтайлик инглиз тилидаги) қонунлари орқали ўз ҳуқуқини ҳимоя қилади. Ҳақиқат-

да эса бизнинг қонунларимизда бунга йўл қўйилмаса, бу халқаро даражадаги келишмовчиликларга олиб келиши мумкин.

Бундан ташқари, халқаро миқёсдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўзбек тилига таржима қилиш масалаларини ҳам ўйлаб кўриш мақсадга мувофиқ. Бундай халқаро ҳужжатларнинг аксарият қисми ҳозирги пайтда рус тилидаги шакли орқали ўзбек тилига ўтирилмоқда. Бундай ҳужжатларни рус тили орқали эмас, балки шу тилнинг ўзидан тўғридан-тўғри ўзбек тилига таржима қилиш муҳим вазифа ҳисобланади. Республикада бу ишни марказлаштирган ҳолатда олиб борилиши мақсадга мувофиқ.

³ Қаранг: Ўзбекистонда бадий таржима тарихи. –Т.: Фан, 1985; Ўзбекистонда бадий таржима тараққиёти. –Т.: Фан, 1986.; Таржима санъати. –Т.: Фан, 1973.; Саломов Ғ. Адабий анъана ва бадий таржима. –Т.: 1980.; Саломов Ғ. Тил ва таржима. –Т.:1966.; Шарипов Ж. Бадий таржима ва моҳир таржимонлар. –Т.: 1972.; Жўраев К. Таржима санъати. –Т.: 1982 ва бошқалар.

Таъкидланганидек, ҳуқуқшунос ва тилшунос олимлар томонидан қонун таржимачилигининг илмий-назарий қоидалари ва усулларини ишлаб чиқиш жуда ҳам муҳимдир. Биз, қонун тилининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, қонун таржимашунослигининг илмий-назарий қоидаларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилдик.

Улар қуйидагилардан иборат:

1. Таржимон, авваломбор, ўзи таржима қилаётган ҳуқуқий нормани ҳар томонлама ўрганиши, тўла маънода тушуниши, шундан кейингина таржимани бошлаши лозим;
2. Таржима жараёнида қонун тилининг расмийлик, қатъийлик, нейтраллик, ўта аниқлик, қисқалик, соддалик, шахсизлик, мантиқий изчиллик принципларига қатъий риоя қилиши зарур;
3. Таржима шу тилнинг фонетик, лексик, грамматик қоидаларига қатъий риоя қилган ҳолда амалга оширилиши керак;
4. Таржимада асосан юридик тилда қабул қилинган сўзлардан фойдаланиш принципига асосланиб, эскирган, шевага ва оғзаки сўзлашувга хос сўзларни ҳамда кучли услубий бўёқдор сўзларни ишлатмаслик лозим;
5. Мумкин қадар ҳаммага тушунарли бўлган умумистеъмол сўзларни кўпроқ ишлатиш мақсадга мувофиқ;
6. Ҳуқуқий атамаларни таржима қилишда ҳуқуқий атамаларнинг барқарорлиги принципига риоя қилиш зарур;
7. Ҳуқуқий атамаларни қонун матнларида ишлатишда шу атаманинг кенг халқ оммаси учун қанчалик тушунарли эканлигини ҳисобга олиш керак. Агар атама кўпчилик учун тушунарсиз бўлса, шу атаманинг изоҳини бериш мақсадга мувофиқ;
8. Асл матнда гапнинг грамматик қурилиши ва уюшган бўлақлар қандай берилган бўлса, таржимада ҳам шу тартибни сақлаб қолишга ҳаракат қилиш керак;
9. Айрим мураккаб ҳуқуқий нормалар битта гап шаклида узундан-уzun берилган бўлса, ўз она тилининг қоидаларидан келиб чиққан ҳолда бир неча содда гапларга бўлиб бериш усулидан фойдаланиш керак;
10. Матн таржима қилинганидан сўнг қайта-қайта экспертиза қилиниши, ундаги ҳар бир сўз ва грамматик шакл «чиғириқ»дан ўтказилиши, ортиқча сўз ва грамматик шакллардан воз кечилиши масадга мувофиқ.

Шунингдек, бир тилда ифодаланган ҳуқуқий нормалар иккинчи бир тилга таржима қилинганда ҳам худди шу маъноларни бериши, таржимадан сўнг унинг турли шарҳланишига йўл қўйилмаслиги, аниқ, равшан, қисқа ифода этилиши зарур. Шунга кўра қонун таржимашунослиги ҳам бир саънат. Айниқса, қонун тилини иккинчи бир тилга таржима қилишга ниҳоятда масъулият билан ёндашиш зарур. Қонун тилида, ўрни келганда ҳатто, арзимаган битта вергул инсоннинг ҳаёт-мамотини белгилайди. Бу қонун лойиҳасини таржима қилувчи таржимондан маълум бир (юридик, лингвистик, юрислингвистик, қонунчилик техникаси, қонунчилик услуги, муҳаррирликка доир) билимлардан хабардор бўлишни, ўта масъулият билан ёндашишни тақозо этади.

Шундай қилиб, қонун ижодкорлиги ва қонун таржимашунослиги жараёнида қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Қонун ҳажми, тузилиши бўйича мураккаб мазмунга эга бўлади. Бу ҳуқуқ нормаларининг қандай ҳолатда ва тартибда, қай усулда ифода этилиши билан боғлиқ. Агар уларнинг ифода этилиши усули қанчалик мураккаб, узундан-уzun, ноаниқ тузилса, бу қонун ҳаётда ижобий самаралар бериш ўрнига жамиятда ҳуқуқбузарлик ва жинойтчилик миқдорининг ошишига сабаб бўлади. Шунга кўра, ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларининг ифода этилиш усули давлат фаолиятида ижтимоий сиёсий-аҳамиятга эга.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистонда «Юрислингвистика» фанини янада ривожлантириш зарур ва унинг асосий вазифалари: ҳуқуқий нормаларни ифода этишнинг халқчил, энг қулай, халқ манфаатини кўзловчи усуллари

ишлаб чиқиш; уни қонун ижодкорлиги фаолиятида жорий этиш; жамият ривожига ва ҳуқуқ такомили билан бирга уни ҳам ривожлантириб бориш; иш бермаётган, ҳуқуқнинг ривожига тўсқинлик қилаётган, эски ифода усуллари аниқлашдан иборат.

2. Ҳозирги пайтда қонун матнларида лексик-грамматик услубий муаммолар мавжуд. Қонун матнларидаги лексик-услубий муаммолар айрим сўз ва жумлаларнинг ортиқча, ноўрин ёки маъносини фарқламасдан қўллашда, ҳуқуқий норма матнини тузишда қисқалик, соддалик талабларига риоя этилмаслигида кўринади. Бундан ташқари, қонун матнларида ўзбек тилининг грамматик қоидаларига бўйсунмайдиган ҳолатлар ҳам кузатилмоқда. Сўз ва грамматик қўшимчаларни қўллашдаги бундай хато ва камчиликлар ҳуқуқий матннинг асосий маъносига ҳам соя солиб қўяди. Шунинг учун қонуншунос қонун матнини тузаётганида ҳар бир жумла, ҳар бир сўз устида пухта ўйлаб кўриши мақсадга мувофиқ.

3. Ҳозирда мутахассисларимизнинг русча юридик тилга ўрганиб қолганлиги сабабли айрим қонунлар рус тилида тайёрланиб сўнгра ўзбек тилига таржима қилинмоқда. Лекин, ўзбек тилига ўтирилган қонунларимизнинг матни рус тилидагидек аниқ ва тушунли эмас, тили ғализ, тушунилиши оғир. Бунинг устига таржима жараёнида айрим қўпол хатоликлар ҳам юз бермоқда.

4. Ўзбекистон янги ренессанс даврига қадам қўйиб, ривожланган давлатлар билан интеграциялашиб бораётган бугунги кунда ўзбек миллий қонунларини инглиз, француз, немис, япон тиллари каби нуфузли тилларга таржима қилиш долзарб вазифадир.

Шундай қилиб, бугунги кунда ўзбек миллий юридик тилини такомиллаштириш, уни тартибга солиш ва камол топтириш Ватанни, миллатни севувчи ҳар бир зиёлининг, биринчи навбатда, ҳуқуқшунос ва тилшуносларнинг муқаддас бурчидир. Чунки, биринчидан, ўзбек миллий юридик тили ўзбек адабий тилининг ажралмас бир таркибий қисми сифатида миллатни, унинг тарихий тараққиётини, маънавий-ҳуқуқий қадриятларини ифода этади. Иккинчидан, ўзбек миллий ҳуқуқий тилини такомиллаштириш билан миллатнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш йўлида муҳим бир қадам қўйилади.

Шуҳрат КҶЧИМОВ,

ТДЮУ профессори,
филология фанлари доктори

Юридик илмий кадрларни тайёрлаш ҳамда фанни ривожлантириш (Бош прокуратура академияси мисолида)

Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, унга риоя этилишини назорат қилиб бориш давлатнинг асосий вазифаларидан биридир. Бу функцияларни бир неча давлат органлари бажаради. Замон ривожланиши билан мазкур соҳаларда фаолият юритувчи кадрларни тайёрлаш ҳам шунга монанд ривожланиб боради. Бунда юридик илмий кадрларни тайёрлаш ва фанни ривожлантириб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Бош прокуратура Академияси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 8 майдаги «Прокуратура органлари кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва

уларнинг малакасини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 5438-фармони билан ташкил этилган.

Мазкур фармон билан Академиянинг илмий ва таҳлилий фаолиятидаги асосий вазифа ҳамда йўналишлари сифатида:

- прокуратура органлари фаолиятини илмий-методик жиҳатдан таъминлаш;
- фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотлар ўтказиш;
- қонун устуворлигини таъминлаш;
- қонунийликни мустаҳкамлаш;
- фуқаролар ҳамда тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларини қўриқлаш;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари юзасидан тизимли асосда илмий-тадқиқот дастурлари ва лойиҳаларини, шу жумладан, миллий, хорижий ва халқаро грантларни жалб қилган ҳолда амалга ошириш;
- қонунчиликни такомиллаштириш ва ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини шакллантириш бўйича илмий асосланган хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш;
- прокуратура органлари фаолияти йўналишлари бўйича олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш кабилар белгиланган.

Академия ташкил этилганига кўп вақт бўлмаган бўлса-да, ушбу олий таълим даргоҳида илмий фаолият борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Бош прокуратура Академияси ҳузурида фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори (DSc) илмий даражаларини берувчи Илмий кенгаш ташкил этилди ва ҳозирги кунда мазкур Кенгашга 3 та ихтисослик бўйича диссертациялар ҳимоя қилишга рухсат берилган. Кенгаш «12.00.07 – Суд ҳокимияти. Прокурор назорати. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини ташкил этиш. Адвокатура» ва 12.00.12 – «Коррупция муаммолари (юридик фанлар)» ихтисосликлари бўйича диссертациялар ҳимоя қилишга рухсат берилган республика бўйича доимий фаолият кўрсатувчи **ягона Илмий кенгаш** ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда аввал «12.00.07 – Суд ҳокимияти. Прокурор назорати. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини ташкил этиш. Адвокатура» ихтисослиги бўйича Илмий кенгаш мавжуд бўлмагани боис, ушбу ихтисослик бўйича диссертация қилинмаган. Мазкур Кенгашда ушбу ихтисослик бўйича 10 га яқин диссертация ҳимоя қилинди, Академияда мавжуд 105 тадқиқотчидан 49 нафари ушбу ихтисослик доирасида диссертация ишлари билан шуғулланмоқдалар.

Академияда олий таълимдан кейинги таълим бўйича бугунги кунда **12 нафар таянч докторант ва 93 нафар мустақил изланувчи** илмий-тадқиқот фаолиятини олиб боришмоқда. **93** мустақил изланувчининг **72 нафари** прокуратура идораларида турли лавозимларда меҳнат қилиб келаётган ходим ҳисобланади.

Академиянинг **24 нафар ходими** мустақил изланувчи сифатида илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланмоқда ва уларнинг айримлари ҳозирги кунда юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимоя қилган.

Шу вақтгача Инновацион ривожланиш вазирлиги 4 нафар таянч докторантни қабул қилиш учун квота ажратар эди. 2022 йил учун Академияга жами **11 нафар** докторант ва таянч докторант қабул қилиш учун квота ажратиш белгиланди.

Академияда юридик фанларнинг барча ихтисосликлари бўйича мустақил изланувчиларнинг тармоқларга бириктирилган ҳолда юридик фанлар бўйича илмий даража олишлари учун диссертация билан шуғулланишларига имкониятлар яратилган.

Академия ҳар ҳафтада мустақил изланувчилар ва докторантлар учун «**Фан соати**» рукнида илмий тадқиқот ишлари тартиби ва

талабларига бағишланган турли мавзуларда маъруза соатлари ўтказилмоқда. Маъруза соатларида республикамизнинг таниқли олимлари, хорижлик экспертлар ва бошқа мутахассислар ўз маърузалари билан иштирок этиб келишмоқда. Онлайн шаклда ўтказиб келинаётган мазкур «Фан соати»да Тошкент давлат юридик университети, Судьялар олий мактаби, Жамоат хавфсизлиги университети, Давлат бошқаруви академияси, ИИВ Академиясининг тадқиқотчилари ҳам қатнашмоқдалар ва бу орқали Академия олимлар ва тадқиқотчилар учун ўзига хос илмий майдонга айланиб бормоқда.

Шу кунга қадар докторант ва мустақил изланувчилар **500 га яқин** илмий мақола ва тезислар чоп этириб, монография ва ахборот-таҳлилий маълумотномалар тайёрлаган. Академиянинг профессор-ўқитувчилари ва илмий ходимлари 2021 йилнинг 10 ойи давомида **300 дан ортиқ** илмий мақола, тезис, монография ва илмий-амалий қўлланма чоп этиришди.

Академия жамоаси 12 та халқаро лойиҳа, шунингдек, Инновацион ривожланиш вазирлигининг илмий-техник дастурлари доирасида **7 та илмий-тадқиқот** лойиҳаларини амалга ошириб келмоқдалар. «**Аҳоли миграциясида рақамли визалар платформасини ишлаб чиқиш**», «**Хавфсиз йўл**» дастурий таъминотини ишлаб чиқиш», «**Масофавий ва аралаш ўқитишда тьюторлик фаолиятини ташкил этиш**» ва «**Менинг Конституциям**» мавзусидаги инновацион лойиҳаларни 2020–2021-йилларда молиялаштириш тавсия этилган ва бунда Академия асосий ижрочи ҳисобланади.

Академия илмий ходимларининг саъй-ҳаракатлари ва ташаббуси билан Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузурида «**Ҳуқуқ**» фанлари бўйича алоҳида Илмий-техник кенгаш фаолияти йўлга қўйилди. Муқаддам бундай кенгаш «**Иқтисод ва ҳуқуқ**» фанлари доирасида бўлган. Академиянинг икки нафар ходими «**Ҳуқуқ**» фанлари бўйича Илмий-техник кенгаш аъзоси, бир нафари Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг Юридик фанлар бўйича Эксперт кенгаши аъзоси ҳисобланади.

Бош прокуратура Академиясининг йигирмага яқин илмий ходими Ўзбекистон Республикасининг олий таълим ва илмий тадқиқот

муассасаларида фаолият кўрсатиб келаётган диссертациялар ҳимояси бўйича Илмий кенгашлар аъзоларидир.

Шунингдек, Академияда мамлакатимиз юриспруденцияси тарихида биринчи марта суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасида идоралараро илмий тадқиқотларни амалга ошириш ва уларни мувофиқлаштириш мақсадида Тошкент давлат юридик университети, Судьялар олий мактаби, ИИВ Академияси, Жамоат хавфсизлиги университети, ДХХ Академияси, ДБҚ Божхона институти, Юристар малакасини ошириш маркази ва ДСҚ ҳузуридаги Фиксал институтларини ўзида бирлаштирган **Илмий-тадқиқот консорциуми** ташкил этилди.

Консорциум доирасида турли илмий-амалий конференциялар ташкил этилмоқда, ахборот-таҳлилий маълумотномалар, қўшма тадқиқотлар ҳамда ўқув-услубий қўлланмалар тайёрланмоқда.

Олий аттестация комиссияси қарори билан 2021 йилдан Академияга «Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш, қонун устуворлиги, иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш ҳамда ижтимоий ривожланишнинг илмий асослари ва амалий йўналишлари» бўйича махсус имтиҳон қабул қилишга рухсат берилган. ОАК қарори билан Академияда докторант ва мустақил изланувчилардан ихтисослик ва чет тили фанларидан малака имтиҳонлари олиб келинмоқда.

Академия етакчи ташкилот сифатида 30 га яқин диссертацияларни муҳокамадан ўтказган ва ҳулосалар тақдим этган. Академияда «Бош прокуратура Академиясининг Ахборотномаси» илмий-амалий журнали мавжуд бўлиб, ОАКнинг илмий нашрлари рўйхатига киритилган.

Шунингдек, Академиянинг «ProAcademy» электрон журнали «Digital Commons» платформаси негизида ташкил этилган «Uzbekistan Research Online» электрон порталига киритилган. ОАК Раёсатининг 2020 йил 30 июлдаги 283/7.1-қарори билан ушбу журналда инглиз тилида чоп этилган илмий мақолалар нуфузли хорижий журналларда чоп этиладиган илмий мақолаларга тенглаштирилган. Академия Тошкент давлат юридик университети билан ҳаммуассисликда «Криминология ва жиноий одил судлов» электрон журналини чоп этишни йўлга

Академияда олий таълимдан кейинги таълим бўйича бугунги кунда 12 нафар таянч докторант ва 93 нафар мустақил изланувчи илмий-тадқиқот фаолиятини олиб боришмоқда. 93 мустақил изланувчининг 72 нафари прокуратура идораларида турли лавозимларда меҳнат қилиб келаётган ходим ҳисобланади.

қўйган.

Академия ходимлари мамлакатимиз жиноят, жиноят-процессуал ва жиноят-ижроия қонунчилигини такомиллаштириш бўйича ишчи гуруҳлар таркибида фаолият юритиб келмоқда. Бир сўз билан айтганда, Академиянинг илмий ва ахборот таҳлилий фаолияти мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ислохотларини янада ривожлантиришга, қонун устуворлигини сўзсиз таъминлашга хизмат қилади.

Ҳозирги кунда жамият шундай даража ва ҳажмдаги муаммолар билан тўқнаш келмоқдаки, ушбу муаммоларни илмий тадқиқот нуқтаи назаридан тор ихтисосликлар доирасида кўриб чиқиш ва муносиб позицияни шакллантириш, қонунчиликни такомиллаштиришга ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига оид таклифларни ишлаб чиқиш имконсиз бўлиб қолмоқда. Фақат комплекс, тармоқлараро, соҳалараро ёндашувгина мазкур муаммоларни атрофлича ўрганиш ва ечим топиш имконини беради.

Ўзбекистонда биргина юридик фан тармоғининг ўзида 14 та ихтисослик мавжуд. Уларнинг кўпчилиги диссертация тадқиқот мавзуларининг тор доирада бўлишига, соҳалараро, тармоқлараро ёндашувлар мавжуд бўлмаслигига, ҳуқуқ соҳалари ўртасида тўсиқ пайдо бўлишига ва уларни бир-биридан чегаралаб қўйишга, диссертация мавзуси комплекс бўлганда эса иккита ихтисослик бўйича ҳимояни ташкил этишга олиб келади. Бу каби тор ёндашув таҳлил қилинаётган масалаларни, уларнинг ўзаро боғлиқлигини инобатга олмаган ҳолда бир тарафлама, хато англашга олиб келиб, оқибатда эса тадқиқот ишида ижтимоий ҳодисаларнинг моҳиятига нафақат нотўғри баҳо берилиши,

балки қонунчиликни такомиллаштиришга оид хато таклифларнинг илгари сурилишига сабаб бўлади.

Фикримизча, Олий аттестация комиссияси ҳузуридаги Эксперт кенгаши ҳамда бутун илмий жамоатчилик олдида янги илмий ихтисосликлар номенклатурасини ишлаб чиқиш масаласи ўз долзарблиги билан рўбарў келиб турибди. Шу мақсадда, юридик фанда илмий ихтисосликларни умумлаштириш ва уларни қуйидаги бешта муҳим йўналишга ажратишни таклиф этамиз:

- Назарий-тарихий юридик фанлар;
- Оммавий-ҳуқуқий (давлат-ҳуқуқий) фанлар;
- Хусусий-ҳуқуқий (цивилистик) фанлар;
- Жиноий-ҳуқуқий фанлар;
- Халқаро-ҳуқуқий фанлар йўналиши.

Муайян фан тармоғининг (тармоқларининг) тегишли ихтисосликларини умумлаштириш ва кенгайтириш тадқиқотчиларга қўшимча имкониятлар эшигини очади, ихтисослик доирасида чегараланиб қолмай, масалани комплекс, ҳар томонлама тадқиқ этиши учун «тадқиқот майдони» яратилади. Шунда аксарият диссертациялар ҳимояси пайтида айтиладиган «иш қизиқарли, лекин ихтисослик шифрига мос келмайди» деган эътирозларга ўрин қолмайди.

Музаффар МАМАСИДДИҚОВ,

Бош прокуратура Академияси бошлиғининг илмий ва ахборот-таҳлилий ишлар бўйича ўринбосари, юридик фанлар доктори, профессор

Давлат бюджети устидан парламент назорати соҳасидаги муаммолар

Ўзбекистонда Давлат бюджети устидан парламент назоратини амалга ошириш борасида муайян тажриба тўпланган ва тегишли амалиёт шаклланган. Мазкур тажриба ва амалиётни таҳлил қилиш натижасида Давлат бюджети устидан парламент назорати соҳасидаги бир қанча муаммолар мавжудлиги аниқланди.

Ўзбекистонда, бошқа ривожланган мамлакатлардан фарқли ўлароқ, давлат бюджети устидан парламент назорати предметига фақатгина унинг ижроси босқичи киритилган («Парламент назорати тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддаси). Давлат бюджети лойиҳасини шакллантириш, бюджет лойиҳасини парламентда кўриб чиқиш ва тасдиқлаш, тасдиқланган давлат бюджетининг асосий параметрларига ўз-

гартиш ва қўшимчаларни киритиш босқичлари парламентнинг молиявий назорат доирасига киритилмаган.

Мутараққий демократик давлатлар олимлари давлат бюджетини шакллантириш ва ижро этиш билан боғлиқ барча жараёнлар парламент назоратининг объектлари ва предмети бўлиши мумкин деган фикрни илгари суришса, МДХга аъзо мамлакатларнинг, айниқса, қатор россия-

лик олимлар ва экспертлар парламент томонидан Давлат бюджети лойиҳасини муҳокама қилиш ва тасдиқлашни қонунчилик фаолияти деб баҳолаб, парламент назорати фақатгина Давлат бюджетининг ижроси устидан амалга оширилади деган фикрни билдирмоқдалар¹.

Бизнинг назаримизда, мазкур масалада ўртада бўлган ёндашувни қўлаш мақсадга мувофиқ. Яъни парламент томонидан Давлат бюджети лойиҳасини муҳокама қилиш ва уни тасдиқлаш – қонунчилик фаолиятининг предмети сифатида эътироф этилиши лозим. Парламент назорати предметиға эса Давлат бюджетининг ижроси киритилишининг тарафдоримиз; бироқ парламент ўз назорат функцияларини Давлат бюджетини шакллантириш, жумладан, Бюджет кодекси билан амалиётимизга илк бор жорий қилинган бюджетнома лойиҳасини шакллантириш ва уни парламентда тасдиқлаш

жараёнларида қўлласалар мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Хорижий мамлакатларнинг парламент амалиётида Давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратининг предметиға унинг ижросининг самарадорлигини баҳолаш киради. Яъни, Давлат бюджетидан ажратилган маблағларнинг сарфлаш самараси Давлат бюджети ижросидан олдин кўзда тутилган мақсадларга эришилганлик даражаси билан боғлаб баҳоланади. Шунинг учун ривожланган мамлакатларнинг парламентларида давлат бюджетини тасдиқлашдан олдин, парламент ҳукумат томонидан тақдим этилган мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг башорати (прогнози)ни муҳокама этади ва тасдиқлайди.

Шу билан бирга, давлат бюджети ижросига қараб, парламент ҳукуматнинг фаолият самарадорлигига сиёсий баҳо беради.

МАСАЛАН:

АҚШда давлат бюджетининг ижроси самарадорлигини ошириш 2002 йилдаги Президентнинг бошқаруви режаси (The President Management Agenda) билан таъминланади ва мазкур режага кўра АҚШ Конгресси Давлат бюджетидан ажратилган маблағларнинг самарадорлигига баҳо беради. Президентнинг бошқаруви режасига ҳар бир вазирлик томонидан ишлаб чиққан стратегик режалар киритилган.

Мазкур стратегик режаларда:

- вазирликнинг навбатдаги молиявий йилдаги асосий миссияси;
- узоқ муддатли ижтимоий муҳим мақсадлари;
- мазкур мақсадларга вазирлик қайси йўллар ва, энг муҳими, қайси маблағлар эвазига эришиши батафсил ёритилади.

2003 йилда ҳукумат томонидан тақдим этиладиган давлат дастурларини баҳолашнинг янги механизми (Program Assessment Rating Tool — PART) жорий қилинди. Мазкур механизмга мувофиқ, АҚШ Конгресси Давлат бюджетидан ажратиладиган маблағлар билан молиялаштириладиган давлат дастурлари ва лойиҳалар са-

марадорлигини махсус анкеталар ёрдамида 5 та рейтинг бўйича баҳоламоқда: 1) «самарали»; 2) «ўртача самарали»; 3) «адекватли»; 4) «самарасиз» ва 5) «маълумотлар мавжуд эмас».

Мазкур рейтингга қараб, АҚШ парламенти давлат лойиҳаларини давлат бюджетидан молиялаштириш ҳажмини белгилайди².

¹ Programme des contrôles budgétaires de la commission des finances pour 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.senat.fr/commission/fin/controle/prog_2010.html.

² Батафсилроқ қаранг: Сайт Джона Мерсера – Президента Strategisys LLC (<http://www.john-mercero.com/library/part.pdf>).

Худди шунга ўхшаш амалиёт Канадада (Expenditure Management System — EMS)³, Буюк Британияда (Comprehensive Spending Review (CSR)⁴ ва Францияда мавжуд.

Халқаро амалиётда ҳам бюджет харажатлари самарадорлиги парламент назоратининг предмети ҳисобланади. Мазкур амалиётни умумлаштириб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, Давлат бюджетининг ижроси парламент томонидан махсус шакллантирилган мезонлар (сифат кўрсаткичлари) ёрдамида баҳоланмоқда;

Иккинчидан, Давлат бюджети ижроси устидан парламент назорати давлат лойиҳаларининг молиялаштириш ҳажмини оптималлаштириш ва самарадорлигини ошириш механизмининг жорий қилишига асосий эътиборни қаратмоқда;

Учинчидан, парламент томонидан Давлат бюджети харажатларини баҳолаш тизими ўзичига қуйидаги элементларни қамраб олади:

– ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг башорати, давлат сиёсатининг мақсадларини ва мазкур мақсадларга эришиш учун талаб этиладиган ресурсларни стратегик режалаштириш;

– узоқ муддатли ва ўрта муддатли молиялаштиришни режалаштириш, давлат бюджети харажатларининг самарадорлик кўрсаткичлари тизимининг мувозанати;

– Давлат бюджети харажатларининг самарадорлик кўрсаткичлари мониторинги ва назорат тизимини жорий қилиш⁵.

Миллий парламент амалиётимизда бундай тажриба, афсуски, ҳозирча шаклланмаган ва Давлат бюджети ижроси бюджетнинг харажатлари парламент томонидан олдин тасдиқланган Давлат бюджетининг асосий параметрлари доирасида (ундан ошган-ошмаганлиги) ва Бюджет Кодексида белгиланган тартиб-таомилларига мувофиқ амалга оширилганига қараб баҳоланади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган хорижий амалиётни инобатга олиб, қуйидаги таклифлар илгари сурилмоқда.

1. Ўзбекистонда ҳам Давлат бюджети устидан парламент назоратининг предмети сифатида ҳукуматнинг: Вазирлар Маҳкамаси ҳамда Марказий банк, Молия вазирлиги ва бошқа ижро этувчи органлари томонидан Давлат бюджетини самарали бажарилиши масаласи эътироф этилиши ва қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилиши лозим.

2. Олий Мажлиси палаталар – Қонунчилик палатаси ва Сенати томонидан молиявий назоратни амалга оширишда Давлат бюджети ва унинг ижроси аҳолига алоҳида шакллантирилган самара кўрсаткичлари (индикаторлар) асосида баҳо бериш.

Ўзбекистон Республикасининг «Парламент назорати тўғрисида»ги қонунида Давлат бюджети ижросининг боришини кўриб чиқиш парламент назорати шаклларида бири сифатида кўрсатиб ўтилган. Мазкур функция парламент фаолиятининг тартибга солувчи бошқа қонун ҳужжатларида, чунончи, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатаси тўғрисида» ҳамда «Ўзбекистон Республи-

каси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги конституциявий қонунларида ҳам мустаҳкамлаб қўйилган.

Собиқ Иттифоқда шаклланган қонунчилик анъаналарига кўра, давлат органи мақоми, фаолиятининг асосий принциплари, мақсади ва вазифалари, устувор йўналишлари, фаолият кўрсатишнинг асослари каби масалалар моддий қонунда белгиланса, мазкур органнинг фа-

³ Канада Ҳазначиликнинг расмий сайти (<http://www.tbs-sct.gc.ca/sr-es/index-eng.asp>).

⁴ Буюк Британия Ҳазначиликнинг расмий сайти (http://www.hm-treasury.gov.uk/spend_plancontrol.htm).

⁵ П. Г. Крадинов, Оценка эффективности программных расходов. <https://www.nifi.ru/images/FILES/Journal/Archive/2011/1/statii>.

олият тартиби ва регламенти процессуал қонунида батафсил ёритилади.

Ушбу анъаналарга мувофиқ, Ўзбекистонда парламент назорати, шу жумладан, Давлат бюджети устидан парламент назоратига оид асосий базавий қоидалари ва тартиб-таомиллари моддий қонунлар ҳисобланган «Парламент назорати тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги конституциявий қонунларида тартибга солинган.

Парламент назоратининг барча шакллари, шу жумладан, Давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратини амалга ошириш тартибини «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси регламенти тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати регламенти тўғри-

сида»ги қонунларда ҳамда Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қарорлари билан тасдиқланган регламентларда очиб беришга ҳаракат қилинган.

Бироқ, юқорида санаб ўтилган барча процессуал қонунларда Давлат бюджети устидан парламент назоратини амалга оширишнинг аниқ тартиби ва механизми тиниқ-равшан кўрсатиб ўтилмаган.

Масалан, «Парламент назорати тўғрисида»ги қонунда мазкур масалани тартибга солувчи алоҳида 5-модда киритилган, аммо мазкур моддада Давлат бюджети устидан парламент назоратини амалга ошириш механизми эмас, балки фақатгина Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни Олий Мажлиси палаталарига юбориш ва парламент томондан кўриб чиқиш тартибининг айрим жиҳатлари тартибга солинган.

Бироқ, Давлат бюджети ижроси устидан парламент назорати механизмига:

- ✓ Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботнинг ҳаққоний ва объектив эканлигини парламент ёки унинг топшириғига биноан, масалан, Бош прокуратура томонидан текширилиши;
- ✓ Давлат бюджети ижроси бўйича Ҳисоб палатаси берган хулосанинг ҳолислиги ва асослилигини парламент ёки у ёллаган ҳолис ташкилот томонидан ўрганиши ва баҳо берилиши;
- ✓ парламент назорати Давлат бюджети ижросининг барча босқичларида амалга оширилиши (Давлат бюджети тўғрисидаги қонун кучга киргандан ва давлат тадбирлари молиялаштирилиши бошлангандан тортиб, то Бюджет кодекси билан белгиланган молиявий йилнинг якунигача);
- ✓ Давлат бюджети ижроси билан шуғулланадиган давлат органлари фаолиятининг текширилиши кириш-кирмаслиги масаласи очиқ қолдирилган. Агарда бу масалалар, хорижий парламентларнинг амалиётига ўхшаб, парламент назорати предметиға кирса, уларни амалга ошириш тартиби амалдаги қонун ҳужжатларимизда тартибга солинмаган.

Натижада Олий Мажлис палаталари парламентнинг бюджет назоратини Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни муҳокама қилиш билан чегараланмоқдалар.

Хорижий мамлакатларда парламент томонидан Давлат бюджети ижроси устидан амалга оширилаётган назоратнинг аниқ тартиби ва механизми қонун доирасида мустаҳкамлаб қўйилган.

Масалан, Россия Федерациясининг Бюджет кодексининг 25.2 бобида Давлат бюджетининг ижросини Россия парламенти – Федерал Кенгаши томонидан назорат қилиш тартиби ва процедураси алоҳида мустаҳкамлаб қўйилган. Мазкур бобнинг қатор моддаларида:

1	Федерал Кенгашга юбориладиган Давлат бюджет ҳисобдорлигини тайёрлаш ва парламентга тақдим этиш тартиби;
2	Федерал бюджетнинг ижроси бўйича қабул қилинадиган федерал қонун ва у билан тасдиқланадиган иловалар (масалан, федерал бюджетнинг кодлар бўйича ажратиб олинган даромадлари);
3	федерал бюджет ижросининг ташқи назоратини амалга ошириш тартиби;
4	федерал бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботни Давлат думасига киритиш тартиби;
5	Давлат думасида федерал қонун ижроси тўғрисидаги қонун лойиҳасини кўриб чиқиш бўйича функцияларнинг тақсимланиши;
6	Давлат думаси томонидан федерал бюджети ижросини кўриб чиқиш ва тасдиқлаш регламенти батафсил ёритилган.

Парламент аъзолари Давлат бюджети лойиҳасининг концептуал асослари, унинг асосий параметрларини Қонунчилик палатаси мажлисларида муҳокама қилишда ўзининг етарлича муносабатини шакллантира ололмапти. Бу эса, ўз навбатида, давлат бюджети лойиҳасини айрим ҳолларда юзаки муҳокама қилинишига олиб келмоқда.

Ҳозирги кунда Давлат бюджети ижроси ҳақидаги маълумотлар, асосан, Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг расмий веб-сайтлардагина жойлаштирилиб борилади. Бироқ мазкур маълумотномалар билан аҳолининг кенг қатламлари, айниқса интернет имкониятлари чегараланган ҳудудларда танишиш кўп қийинчиликларни туғдиради. Иккинчидан, миллий парламентнинг расмий веб-сайтларида жойлаштирилган Давлат бюджети ҳақидаги маълумотлар ўта чегараланган ва уларда Давлат бюджетининг барча параметрлари (масалан, мудофаа ва хавфсизлик соҳаларидаги харажатлар, табиий бойликлардан олинган даромад-

ларнинг сарфланиши ва х.к.) кўрсатилмаган.

Шу билан бирга, давлат бюджетининг ижросига оид маълумотларни кенг жамоатчилик танишиб бориши учун қайси манбаларда жойлаштирилишига оид талаблар қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилмаган.

Мазкур ҳолатни бартараф этиш мақсадида парламент палаталарига келиб тушган ва уларнинг масъул қўмиталарда муҳокама қилиш учун тайёрланадиган Давлат бюджети лойиҳаси ва унинг ижроси ҳақидаги барча маълумотларни очиқ манбаларда жойлаштириш талабини «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида»ги (20 ва 31-моддаларида) ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг регламенти тўғрисида»ги қонунларида (16 ва 32¹⁰-моддаларида) мустаҳкамлаш қўйиш тақлиф этилади.

Сардорбек ЮСУПОВ,

ТДЮУ Маъмурий ва молия ҳуқуқи кафедраси мудири,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Юридик хизмат кўрсатиш марказлари бизга нима бермоқда?

Давлат органлари ва ташкилотларида 1993 йилда ташкил этилган юридик хизматларга 2017 йилга келиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2733-сонли қарорига асосан алоҳида мақом берилди. Яъни, ташкилотда юрист штатини қисқартириш таъқиқланди, уларга мартаба даражаси бериш жорий қилинди, ҳар бир шартнома, буйруқ, юридик ҳужжатлар юрисконсултдан ўтиши мажбурийлиги белгилаб берилди.

Юрист касби ўзи нима? Юрист қадимий касблардан ҳисобланиб, у ҳуқуқ билан бирга пайдо бўлган ҳамда қонунчилик ривожланиши, жамият ҳаётини ҳуқуқий тартибга солишнинг аҳамияти кучайиши билан унинг роли ошиб борган. Ҳуқуқни билиш ва уни қўллаш олиш давлатнинг кўп функцияларини амалга ошириш учун муҳим шартга айланди.

Мамлакатимизда ҳуқуқий давлат барпо этиш, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ҳамда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида қонун устуворлигини таъминлашда юридик хизмат соҳаси муҳим роль ўйнайди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Пре-

зидентининг 2020 йил 19 майдаги «Давлат ҳуқуқий сиёсатини амалга оширишда адлия органлари ва муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонига асосан қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 17 сентябрдаги 561-сонли қарори билан Наманган, Қарши шаҳри ва Марҳамат туманларида эксперимент тариқасида давлат органлари ва ташкилотларига юридик хизмат кўрсатиш марказлари ташкил этилди.

Қарийб бир йил давом этган экспериментнинг самарали натижаси ҳамда юридик хизмат кўрсатилган ташкилотлар юридик соҳасидаги ижобий ўзгаришлар инobatга олиниб, Президентнинг 2021 йил 29 июндаги «Давлат органлари ва ташкилотларига юридик хизмат кўрсатиш фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга асосан жорий йилнинг 1 октябрь санасидан бутун мамлакатимизда Юридик хизмат кўрсатиш марказлари ташкил этилди. Эътиборлиси, ҳозирги кунда марказлар ҳар бир туман (шаҳар)да 12 та давлат органлари ва ташкилотларига хизмат кўрсатиб келмоқда.

Юқоридаги қарор туман, шаҳар давлат органлари ва ташкилотларига юқори даражали юридик хизмат кўрсатилиши, уларнинг фаолиятида қонунийлик ва қонун устуворлигини янада мустаҳкамлаш, юридик таъминотга эга бўлмаган ирригация, қурилиш, ветеринария, пенсия жамғармаси каби ташкилотларга юридик хизмат кўрсатиш, ортиқча қоғозбозлик ва коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни бартараф этиш имкониятини яратиб берди.

Хўш, Юридик хизмат кўрсатиш марказлари бизга яна нима бермоқда?

Биринчидан, бюджет маблағи иқтисод қилинади. Айни вақтгача туман (шаҳар) ташкилотларида жами 2001 та юридик хизмат штат бирлиги мавжуд бўлиб, уларни сақлаб туриш учун бир йилда ўртача 80 миллиард сўмга яқин бюджет маблағи сарфланган. Биргина Қашқадарё, Наманган ва Андижон вилоятларида Юридик хизмат кўрсатиш марказлари ташкил қилиш орқали қарийб 3,5 миллиард сўм, бутун республика туман (шаҳар)ларида ташкил қилиш орқали эса қарийб 40 миллиард сўмдан ортиқ бюджет маблағи иқтисод қилинди.

Иккинчидан, қонунийлик ва қонун устуворлиги амалда таъминланади. Давлат органлари ва ташкилотларида қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлаш юридик хизматнинг асосий вазифаси. Шунга қарамасдан, айни вақтга қадар қатор объектив ва субъектив сабабларга кўра, ушбу вазифа ижроси етарлича таъминланмаган.

Фаолиятининг мустақил эмаслиги, раҳбар ходимларнинг уларга бевосита ёки билвосита таъсири сабаб, юридик хизматлар етарлича самара бермаган. Бу, ўз навбатида, давлат органлари ва ташкилотларида ноқонуний ишларнинг авж олишига имкон яратган. Юридик хизмат кўрсатиш марказлари эса давлат органлари ва ташкилотлари раҳбарларига бўйсунмайди, яъни улар тўла мустақил фаолият олиб бормоқда. Натижада қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлаш сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди.

Учинчидан, юридик хизмат кўрсатиш сифати ошади. Туман даражасидаги юридик хизмат ходими қонунчиликда назарда турилган 39 та функциядан 30 тасини бажариши лозим бўлса-да, амалиётда вазифаси бор-йўғи буйруқ ва шартномаларни ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш (асосан виза қўйиш), заруратга қараб суд мажлисларида иштирок этишдан иборат бўлган, холос.

Юридик хизматлар ташкилотларда биргина меҳнат қонунчилигига риоя этилишини етарли даражада ва малакада таъминлай олмагани сабабли, судларнинг ноқонуний ишдан бўшатишган фуқароларни ишга тиклаш ва иш ҳақини ундириши оқибатида, давлат божи учун бюджет маблағи сарфланаётганини кўриш мумкин.

Марказлар ташкил этилиши орқали ходимлардан уларга тааллуқли бўлмаган функция ва вазифалар олиб ташланиб, зиммасига юкланган вазифаларни самарали бажариши таъминланди.

Тўртинчидан, ортиқча ўрганиш ва текширишларнинг олди олинади. Туман даражасидаги юридик хизматлар ташкилотларда қонун устуворлиги ва қонунийликни таъминлай олмаган. Шу боис ташкилотдаги қонунбузилишлар адлия бўлимлари ўтказган ўрганишлардан кейингина бартараф этилган. Масалан, 2021 йилнинг 9 ойи давомида адлия бўлимлари туманлардаги давлат ташкилотларига нисба-

тан 1485 та тақдимнома киритган бўлиб, 1758 та ҳужжат бекор қилинган.

Марказлар адлия бошқармалари ҳузурида ташкил қилингани сабабли, туман даражасидаги юридик хизматлар фаолиятини ўрганиш, текшириш зарурати қолмайди. Бевосита назорат вужудга келади. Бу ҳам адлия ходимлари меҳнат унумдорлиги ошишига, фуқароларга хизмат кўрсатиши учун кўпроқ вақт ажратилишига замин яратади.

Бешинчидан, соҳага ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) жорий этилди. Туман даражасидаги давлат органлари ва ташкилотларида АКТ жорий этилишининг сустлиги юридик хизмат ходимларининг ҳужжатларни ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш жараёнига салбий таъсир кўрсатган.

Марказлар фаолияти замонавий АКТ билан тўлиқ таъминланди ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари билан ўзаро ҳужжат алмашинуви «E-huquqshunos» ягона электрон тизим орқали амалга оширилмоқда. Ушбу тизим бугунги пандемия шароитида ишларни масофадан ташкил этишга ҳам имконият яратади.

Шунингдек, марказларни ташкил этишда профессионал юридик хизмат кўрсатишнинг марказлашган тизимини яратиш, ортиқча қоғозбозлик ва коррупцияни бартараф этиш, давлат органлари қабул қиладиган барча юридик ҳужжатларни қонуний ҳамда пухта ва сифатли бўлишини таъминлаш кўзда тутилган. Бундан ташқари, ташкилотларда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш ходимлар ҳуқуқий саводхонлиги ва маданиятини ошириш, ташкилотларнинг мулкӣ ҳамда бошқа ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ўз вақтида, самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш асосий мақсад сифатида назарда тутилган.

Юқоридаги қарор билан 2021 йил 1 октябрь кунидан туман, шаҳар даражасидаги 12 та давлат органи юридик хизматларининг мавжуд 1182 та штат бирлиги ҳисобидан марказлар фаолиятини ташкил этиш учун 1056 та штат бирлиги ташкил этилди.

Шу жумладан, Андижон вилоятида жами туман (шаҳар) давлат органлари юридик хизматларининг 128 та штат бирлиги ҳисобидан марказлар фаолияти учун 81 та штат бирлиги ташкил этилди. Вилоят бўйича марказларга

ажратилган штат бирликлари тегишли тест ва суҳбатлардан ўтган номзодлар билан тўлдирилди. Ҳозирга қадар барча марказлар зарур моддий-техника воситалари, мебель ва бошқа жиҳозлар билан таъминланди.

Адлия вазирлиги ишга туширган «E-huquqshunos» электрон дастур орқали биргина Андижон вилоятида 2021 йилнинг 20 ноябрь ҳолатига марказлар (50 кунлик фаолияти давомида) давлат органларининг 8121 та буйруқ ва 1611 та шартнома лойиҳаларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказди. 112 та мурожаат белгиланган тартибда ўрганиб чиқилди ҳамда қонунчиликка зид бўлган 160 га яқин буйруқлар қабул қилиниши ва шартномалар имзоланишининг олди олинди.

Марказлар янги қабул қилинган қонун ҳужжатлари ижросини таъминлаш ҳамда ҳуқуқий саводхонликни ошириш бўйича 1667 та ҳуқуқий тарғибот тадбири ўтказди.

Айтиш жоизки, мурожаатларнинг аксарияти мактаблар, мактабгача таълим муассасалари ва соғлиқни сақлаш тизимининг қуйи бўғинларидан келиб тушган.

Вилоят бўйича мактаб, мактабгача таълим муассасаси ва олий ўқув юртларида ўн минглаб ходимлар фаолият юритишади. Бу эса, ўз навбатида, вилоят даражасидаги тегишли бошқармаларда фаолият юритаётган юридик хизмат ходимларига барча ходимларнинг конституциявий, меҳнат ва фуқаролик ҳуқуқларини етарлича ҳимоялаш имконини бермайди. Натижада, ходимларнинг қонун билан ҳимояланган ҳуқуқлари бузилишига ва уларни тиклаш масаласида турли хил суд органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларга мурожаат қилишига сабаб бўлмоқда.

Юқорида келтирилган асосларни инобатга олиб, янги ташкил этилган марказлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва кенгайтириш мақсадида олий ўқув юртлари, мактаб ва мактабгача таълим муассасаларида ҳам ҳуқуқий хизмат кўрсатиш амалиётини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади. Натижада ушбу ташкилотларда фаолият олиб бораётган ходимларнинг ҳуқуқлари тўлиқ ҳимоя қилинишига эришилади.

Абдумуталиб ДАДАЖОНОВ,

Андижон вилоят адлия бошқармаси бошлиғи,
1-даражали адлия маслаҳатчиси

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини

экологик экспертизадан ўтказиш муҳим!

НЕГА?

Жаҳон ҳамжамияти башариятнинг омон қолиш ва кейинги барқарор ривожланиш имкониятларини кафолатлайдиган, табиий асосни бузмайдиган тараққиётга ўтишга интилмоқда. Келажак авлодлар ҳозирги каби эҳтиёжларни қондириш учун бир хил имкониятларга эга бўлиши керак. Бунинг учун уларга қолдирилган умумий табиий ва иқтисодий неъматлар сақланиши ёки мақсадли фаолият натижасида кўпайиши лозим. Бугунги кунда бутун дунёда бўлгани сингари юртимизда ҳам табиатга нооқилона муносабат ўлароқ экологик таҳдидлар салбий таъсири кескин ошиб бормоқда.

БМТ маълумотларига кўра, инсон таъсири натижасида Ер қуррасининг 75 фоиз майдони бутунлай ўзгаришга юз тутган, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг 1 миллион тури йўқолиб кетиш хавфи остида турибди¹.

¹ <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/biodiversity>.

Экологик муаммоларнинг кескинлашуви инсоният ҳаёти ва келажагига реал хавф туғдирмоқда. Шу боис БМТ томонидан қабул қилинган 2030 йилгача бўлган 17 та Барқарор ривожланиш мақсадларидан 3 таси бевосита дунё экотизимини сақлаб қолишга қаратилгани ҳам табиатни муҳофаза қилиш нақадар муҳим жараёнга айланганидан далолат беради.

Келажагимиз кўп жиҳатдан табиат билан жамият ўртасидаги алоқадорликни оптимал ҳал қилиш йўллари ва воситаларининг топилишига боғлиқ. Бунда ҳар бир давлат миллий сиёсий воситалар ёрдамида атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиши ниҳоятда муҳимдир.

Ҳозирда дунёнинг деярли барча мамлакатларида режалаштирилган тадбирлар учун атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш тизимлари қўлланилади.

Бундай таъсирни баҳолаш эса оддий принципга асосланади: фаолиятнинг ёки норматив ҳужжатнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини амалга ошириш босқичида аниқлаш ва тузатишдан кўра, лойиҳалаштириш ва режалаштириш босқичида олдини олиш.

Бу бизга мақсадларни шакллантириш, режалаштириш ва муайян фаолиятни амалга ошириш бўйича қарорлар қабул қилиш босқичида иқтисодий ривожланиш билан бир қаторда экологик омилларни ҳисобга олиш имкони беради.

Атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш – таклиф этилаётган фаолиятнинг ёки норматив ҳужжат лойиҳасининг атроф-муҳитга бўлган таъсирини ҳар томонлама таҳлил қилишга ва ушбу таҳлил натижаларидан атроф-муҳитга етказилган зарарнинг олдини олиш ёки камайтириш учун фойдаланишга қаратилган².

Бу йўналишда ишлаб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ёки инвестиция лойиҳалари «**экологик жиҳатдан хавфсиз**» ҳисобланади.

Лойиҳаларнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш фаолиятининг келиб чиқиши Буюк Британия, Германия ва АҚШнинг ер ва кончиликка оид қонунларига бориб тақалади³. Айни пайтда мутараққий давлатларда экологик хавфсизликни таъминлаш муаммосининг асосий мазмуни техноген офатларнинг олдини олиш ва экологик мониторингни ташкил этиш билан боғлиқ ҳисобланади.

Масалан, **Германияда** Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш вазирлиги таклиф этилаётган фаолиятнинг асосий жиҳатларини лицензиялаш чоғида юзага келиши мумкин бўлган таъсирларнинг зарурий таҳлилин иткази⁴.

Германияда уч асосий тамойил амал қилади:

- 1) табиатга зарар етказилишининг олдини олиш;**
- 2) лойиҳаларни тасдиқлашда инсон ва табиат манфаатларини биргаликда ҳисобга олиш;**
- 3) табиий ресурсларга етказиладиган зарарни тавсифлаш.**

² Владимиров, В.А. Катастрофы и экология / В.А. Владимиров, В.И. Измаков. – Москва: Контакт-Культура, 2000. – 379 с.

³ Боголюбов, С.А. Экологическое право: учебник / С.А. Боголюбов. – Москва: Юрист, 2004. – 430 с.

⁴ Экологическая экспертиза: учебное пособие / В.К. Донченко [и др.]; под ред. В.М. Питулько. – Москва: Академия, 2004. – 475 с.

Бундай баҳолаш натижасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича зарур чоралар олдидан белгиланади. Табиий шароитни яхшилаш истаги, олмонлар фикрига кўра, энг аввало, ҳаёт сифати, инсон саломатлиги, биологик хилма-хилликни сақлаш ва экотизимнинг барқарорлигига қўшилган ҳиссадир⁵.

МДХ давлатларида атроф-муҳитга бўлган салбий таъсирни камайтиришнинг давлат ҳуқуқий воситаси сифатида экологик экспертиза кенг қўлланилади.

Экологик экспертиза

Экспертиза тушунчасининг луғавий маъноси юридик адабиётларда «экспертиза (лотинча «response» – «жавоб», «expertus» – «тажрибали», «тажрибадан билувчи») мутахассис ёки мутахассислар гуруҳи томонидан у ёки бу соҳада малакали ечим талаб қилинадиган масалаларни ўрганиш» сифатида таърифланади⁶.

Қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини экспертиза қилиш – ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнининг таркибий қисмларидан бири бўлиб, қонунчилик ҳужжатларининг мукамал тайёрланиши, ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш механизмини таъминлаш ҳамда олиб борилаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий соҳалардаги кенг қўламли ислохотларнинг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга.

Экспертиза – уни ўтказувчи субъектларига кўра: давлат ва жамоат; тақдим этиладиган хулосанинг кучига кўра: мажбурий ва тавсиявий; ўтказилишининг хусусиятларига кўра: дастлабки, қўшимча ва қайта экспертизалар мавжуд⁷.

Ўзбекистон Республикасининг «Экологик экспертиза тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, экологик экспертиза деганда режалаштирилаётган ёки амалга оширилаётган хўжалик ва бошқа хил фаолиятнинг экологик талабларга мувофиқлигини белгилаш ҳамда экологик экспертиза объектини рўёбга чиқариш мумкинлигини аниқлаш тушунилади⁸.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш бўйича қўмилада махсус бўлинма ташкил этиш, бу соҳага тажрибали миллий ва халқаро экспертларни жалб қилиш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқувчилар томонидан экспертиза хулосаси тавсияларининг бажарилишини назорат қилиш каби вазифаларни ҳал этиш мақсадга мувофиқдир.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари экологик экспертиза объекти доирасидан четда қолиб кетмоқда. Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонунининг 25-моддасида норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси ишлаб чиқувчининг ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган органнинг қарорига кўра иқтисодий, молиявий, илмий, лингвистик, **экологик экспертизадан**, шунингдек бошқа турдаги экспертизалардан ўтказилиши мумкинлиги белгиланган⁹.

Бироқ амалиётда экологик экспертиза фақат атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ишлаб чиқариш ёки бошқа хўжалик фаолиятини экологик талабларга мослигини ўрганиш билан чекланмоқда. **Шу билан бирга, ҳозирги кунга қадар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш тартиби ишлаб чиқилмаган.** Бу эса, ўз навбатида мамлакат миқёсида қабул қилинаётган кўплаб қонунчилик ҳужжатлари билан атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатиш ҳолатларини юзага келтиришга шароит яратмоқда.

Кўпгина мамлакатлар биринчи навбатда, у ёки бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган ва атроф-муҳитга нисбатан номутаносиб **«ўйин қоидалари»**ни ўрнатиши мумкин бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш лозимлигини тушуниб етмоқдалар.

⁵ Дьяконов, К.Н. Экологическое проектирование и экспертиза: учебник / К.Н. Дьяконов, А.В. Дончева. – Москва: Аспект Пресс, 2005. – 383 с.

⁶ Ўзбекистон юридик энциклопедияси / Масъул муҳаррир: Н.Тойчиев. – Тошкент: Адолат, 2009. – Б. 545-546.

⁷ Ш.Ҳ.Файзиев. Қонун ижодкорлиги жараёнини такомиллаштириш: миллий ва хорижий тажриба. – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.:Адолат, 2020 й. –Б.160.

⁸ <https://lex.uz/docs/32955>.

⁹ <https://lex.uz/docs/5378966>

Солиштириб кўрилса

Қозоғистон Республикасида «Хуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонунга 2021 йилда экологик хавфсизликка таъсир қилувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилишнинг ўзига хос хусусиятларига оид қўшимча модда киритилиб, амалга оширилиши атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари мажбурий давлат экологик экспертизасидан ўтказилиши шартлиги белгиланди¹⁰. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини давлат экологик экспертизасидан ўтказиш тартиби Қозоғистон Республикаси Экология кодексида назарда тутилган, бунда давлат экологик экспертизаси объектлари доирасига ваколатли идоралар томонидан ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари алоҳида киритилган.

Шунингдек, **Қирғизистон Республикасида** ҳам «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонунга асосан, экологик хавфсизлик масалалари билан боғлиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари экологик экспертизадан ўтказилиши лозим. Ушбу мамлакат қонунчилигига кўра, экологик экспертиза олдида илмий экспертизанинг бир тури сифатида норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасининг салбий экологик оқибатларини аниқлаш ва баҳолаш вазифаси қўйилган¹¹.

Озарбайжон Республикасида эса «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги конституциявий қонун билан норматив-ҳуқуқий ҳужжатга у қабул қилинганидан сўнг олти ой ўтмасдан ўзгартириш киритишга фақатгина юқори юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатга ёки ҳуқуқий, лингвистик, иқтисодий, **экологик** ва криминологик экспертизалари хулосаларига асосан йўл қўйилиши белгиланган.

¹⁰ <https://online.zakon.kz>.

¹¹ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202591>

Миллий қонунчилигимиз норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказилиши мумкинлигини белгилайди. Аммо ҳозирги вақтда ушбу соҳадаги экспертизанинг ташкилий-ҳуқуқий механизмлари жорий этилмаганлиги сабабли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари экологик экспертизадан ўтказилмаяпти.

Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик хавфсизликни таъминлаш мақсадида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш тартибини белгиловчи қоида ва талабларни ўрнатиш жуда долзарб масаладир.

Мамлакатимизда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик таҳдидларни камайтириш бўйича зарур чоралар кўрилмоқда. Жумладан, давлат раҳбари ташаббуси билан «Яшил макон» умуммиллий лойиҳаси кўз очди. Бу лойиҳа доирасида йилига 200 миллион туп дарахт ва бута кўчатларини экиш, шу орқали шаҳарлардаги яшил майдонларни ҳозирги 8 фоиздан 30 фоизга ошириш режалаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги 5863-сон фармони би-

лан 2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси тасдиқланиб, ушбу ҳужжат кўрсатиб ўтилган даврда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилади.

Концепцияни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири сифатида норматив-ҳуқуқий базани тизимлаштириш ва такомиллаштириш алоҳида назарда тутилди.

Бугунги кунда мамлакатимизни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга ҳақиқий хавф солаётган атроф-муҳитнинг глобал, минтақавий ва миллий характердаги муаммоларини юмшатишнинг барча таъсирчан ҳуқуқий инструментларини жорий этишни замоннинг ўзи тақозо этмоқда.

Шу нуқтаи назардан, миллий қонунчиликда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Мазкур соҳада миллий қонунчиликни янада такомиллаштириш ва қонунчилик ҳужжатларининг «экологик жиҳатдан хавфсизлиги»ни таъминлаш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади

Биринчидан, «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасининг ҳуқуқий ва коррупцияга қарши экспертизалар билан бир қаторда экологик экспертизадан ўтказилиши мажбурийлигини белгилаш лозим.

Шу билан бирга, ушбу қонунда қайси ҳолатларда норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини экологик экспертизадан ўтказиш лозимлиги ва унинг мақсадини аниқ ифодалаш керак.

Фикримизча, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказишнинг мақсади:

- Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг атроф-муҳитга салбий таъсирининг олдини олиш;
- норма ижодкорлиги жараёнига комплекс экологик ёндашувни сингдириш орқали атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларини тартибга солиш сифатини оширишга хизмат қилмоғи шарт.

Иккинчидан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш тартибини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш долзарб аҳамиятга эга.

Ушбу тартибда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш билан боғлиқ барча жараён тўлиқ қамраб олиниши, хусусан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш тушунчаси ва тамойиллари, экспертизадан ўтказиш босқичлари, экспертизадан ўтказувчи идоранинг вазифалари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, экспертиза хулосасининг тайёрланиши каби масалалар батафсил акс эттирилиши лозим.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш тизимли ва бочқичма-босқич амалга ошириладиган жараёни ўз ичига олади. Ушбу жараён энг аввало, қонунчилик ҳужжати лойиҳасининг тартибга солиш предметини аниқлашдан бошланиб, лойиҳанинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик хавфсизлик соҳасидаги миллий қонунчилик ва халқаро стандартларга мувофиқлигини баҳолаш, лойиҳадаги атроф-муҳитга салбий таъсир қилувчи таҳдидларни аниқлаш

ҳамда тегишли тавсиялардан иборат экспертиза хулосасини тайёрлаш сингари босқичларни қамраб олиши керак.

Учинчидан, давлат экологик экспертизаси соҳасидаги махсус ваколатли орган бўлган Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш бўйича тегишли ваколатларини белгилаш ҳамда ушбу соҳадаги мустақиллиги ва маъсулиятини янада ошириш лозим.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш бўйича қўмитада махсус бўлинма ташкил этиш, бу соҳага тажрибали миллий ва халқаро экспертларни жалб қилиш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқувчилар томонидан экспертиза хулосаси тавсияларининг бажарилишини назорат қилиш каби вазифаларни ҳал қилиш мақсадга мувофиқдир.

Айниқса, қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш бўйича юқори малакали экспертларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш катта аҳамиятга эга.

Зеро, экологик экспертизадан ўтказувчи экспертлар олдида қуйидаги муҳим талаблар қўйилади:

- Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланиш ва экологик хавфсизлик соҳасида назарий билимларга эга бўлиш;
- Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий қонунчилик ва ушбу соҳадаги халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган тамойиллари ва нормалари, халқаро шартномаларни ўрганиш;
- экологик инқирозни юмшатиш, экологик муаммоларни ҳал этиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича миллий ва халқаро тажриба билан танишиш орқали мунтазам ҳуқуқ ҳамда экология соҳасидаги билим ва амалий кўникмаларини ошириб бориш ва бошқалар.

Тўртинчидан, амалдаги қонунчилик ҳужжатларининг замонавий экологик қоида ва талабларга мослиги жиҳатидан тўлиқ хатловдан ўтказиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базасига кўра, бугунги кунда **50 мингдан ортиқ** амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар (маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорларидан ташқари) мавжуд. Ушбу ҳужжатларнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш ва улардаги экологик таҳдидларни аниқлаш мақсадида ҳукумат қарори билан 5 йиллик режа тасдиқлаб, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тўлиқ хатловдан ўтказиб чиқиш зарур. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳамда Экология ва

атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси томонидан қонунчилик соҳалари бўйича эксперт гуруҳларини тузиш, мазкур жараёнга тажрибали ҳуқуқшунослар ва халқаро мутахассисларни кенг жалб этиш, хатлов натижалари бўйича тегишли таклифларни тайёрлаш айниқса муҳимдир.

Бугун юртимизда Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида барча соҳаларда изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Ушбу ислохотлар меваларидан келажак авлоднинг соғлом ва экологик тоза муҳитда баҳраманд бўлишлари учун атроф-муҳитга бўлган муносабатимизни кескин ўзгартиришимиз, бу борада таъсирчан ҳуқуқий воситаларни кенг жорий этишимиз давр талабидир.

Диққатга сазовор жиҳати, норма ижодкорлиги жараёнида қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини экологик экспертизадан ўтказиш амалиётининг самарали йўлга қўйилиши, биринчидан, қонунчилик ҳужжатларининг сифатли тайёрланишига хизмат қилса, иккинчидан, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилona фойдаланиш ва аҳолининг экологик ҳафвсизлигини таъминлайди.

Шерзод БАҲРОНОВ,

Тошкент давлат юридик университети мустақил изланувчиси

Учинчи Евроосиё аёллар форуми:

ўзгараётган дунёда янги вазифалар

«Аёллар: янги воқеликдаги глобал миссия». 13-15 октябрь кунлари Санкт-Петербург шаҳрида бўлиб ўтган Учинчи Евроосиё аёллар форуми мавзуси шундай номланди. Бу эса халқаро ҳамжамиятнинг диққат марказидаги анжуманнинг асл моҳиятини белгилаб берди. Аёлларнинг замонавий дунёдаги ўрнини муҳокама қилиш учун энг йирик халқаро майдон ҳисобланган Евроосиё аёллар форумида диққат марказида бўлган масалалар бутун инсоният учун алоҳида аҳамият касб этади.

Форуш иштирокчилари, шу жумладан, Ўзбекистон делегациясининг олдида ҳам жиддий вазифа – хотин-қизлар пандемиядан кейинги дунёда барқарор ва хавфсиз келажакни таъминлашга катта ҳисса қўшишлари мумкин

эканлигини кенг оммага етказишдан иборат бўлди.

2015 йилдан бери мунтазам ўтказиладиган Евроосиё аёллар форуми етакчи аёлларни бирлаштирган энг йирик халқаро майдончага айланди. Унда хотин-қизларнинг замо-

навий дунёдаги ролини муҳокама қилиш ва глобал муаммоларни ҳал қилишда умумий ёндашувларни ишлаб чиқиш имконияти мавжуд.

Бу сафарги форумда кўп сонли иштирокчиларга тадбирларда масофадан туриб

иштирок этиш имкони берилди. Форумда Ўзбекистон делегациясига Олий Мажлис Сенати раиси, Марказий Осиё етакчи аёллари мулоқоти раиси Танзила Нарбаева раҳбарлик қилди.

Форумнинг «Аёллар тадбиркорлиги «ақлли» иқтисодиёт асоси сифатида: барқарор ва тенг қарор» деб номланган махсус сессиясида сўзга чиққан Танзила Нарбаева иқтисодиёт аёллари иштирокисиз ўз салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқара олмаслигини таъкидлади. Дунё аҳолисининг ярмини ташкил этган аёллар эркаклар каби иқтисодий ўсишнинг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланадилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлиги кун сайин ошиб бормоқда. Уларни қўллаб-қувватлаш учун ҳукумат томонидан барча чоралар кўрилмоқда.

Форумнинг ишбилармонлик қисмида тўқсондан ортиқ тадбир ташкил этилди. Уларда иштирок этган Ўзбекистон делегацияси аъзолари нафақат тадбиркор аёллар учун муҳим бўлган масалаларни муҳокама қилиш, балки бизнес алоқаларни йўлга қўйиш имкониятига ҳам эга бўлдилар. Шу жихатдан форумнинг амалий аҳамияти янги бизнес-ғоялар муҳокамаси ва янги лойиҳалар рўёби билан ўлчаниши мумкин.

Шунингдек, форум доирасидаги муҳим анжуманлардан бири саноатнинг креатив йўналишларида аёллар ролига бағишланди. Ижодий

фаолиятга асосланган саноат тармоқлари – мусиқа, санъат, реклама, архитектура, кинематография, анимация, дизайн каби йўналишларда хотин-қизлар тобора кенгроқ ўрин эгаллаётгани алоҳида таъкидланди.

Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас. Ўзбек хотин-қизлари шунчаки бу соҳаларда иштирок этиш билан чекланиб қолмай, ўз бизнесларини дадил йўлга қўймоқдалар. Бунга мамлакатимизда хотин-қизларнинг ижодий ва бизнес қобилиятларини рўёбга чиқариш учун яратилаётган шарт-шароитлар ҳам кўмак бермоқда.

Қишлоқ хўжалигини рақамлаштириш истиқболлари – Евроосиё форумининг яна бир анжумани шу мавзуга қаратилди. Таъкидланганидек, замонавий дунёда аграр соҳа тобора юқори технологияларга асосланмоқда. Далалар, фермалар, метеостанцияларда яқин ўн йилликларда сунъий интеллект, компьютер технологиялари ва робот тех-

никалари асосий ўрин тута бошлайди. Қишлоқ хўжалигидаги мутахассисларга қайта тайёргарлик керак бўлади.

Экспертларнинг фикрича, агросаноат мажмуасида далаларни бегона ўтлардан тозалаш, ўғит солиш ва экинлар ўсишини назорат қилишда роботлар ва дронлар паркини бошқариш кўникмалари керак бўлади. Ўзбекистон учун ҳам бу масала долзарб аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030-йилларга мўлжалланган стратегиясида ҳам бу масалаларга алоҳида ўрин берилган. Унда, жумладан, қишлоқ хўжалигида фан, таълим ва ишлаб чиқаришни интеграциялашни мувофиқлаштирувчи Кенгаш ташкил этиш ва илмий тадқиқотларни молиялаштиришнинг ўрта муддатли тизимини жорий этиш назарда тутилган. Бу эса мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини рақамлаштиришни жадаллаштириш орқали кутилган натижаларга эришишни таъминлайди.

Учинчи Евроосиё аёллар форуми халқаро мунозара майдони иштирокчилар учун ўз тажриба ва ғояларини алмашиш, янги лойиҳаларни рўёбга чиқариш учун жуда муҳим имконият бўлди. Унда иштирок этган Ўзбекистон делегацияси ҳам мамлакатимиз раўнақига хизмат қиладиган янги алоқалар, янги ғоялар билан қайтди. Уларни амалга ошириш учун эса Ўзбекистонда барча шарт-шароитлар етарли.

Нодира ШОТУРСУНОВА,
Сенатнинг Хотин-қизлар ва гендер
тенглик масалалари қўмитаси
бош маслаҳатчиси

Европа Иттифоқи божхона қонунчилигининг қиёсий таҳлили: **Латвия мисолида**

Европа Иттифоқи божхона ҳуқуқи ўзагини ташкил этган нормалар Европа иқтисодий ҳамжамияти томонидан қабул қилинган қарорларга бориб тақалади. 1957 йили Европанинг олти давлати – Бельгия, Германия, Франция, Люксембург, Италия, Нидерландия раҳбарлари Рим шартномасида ушбу қарорларга имзо чекишган. Рим шартномаси Европа давлатлари божхона қонунчилигининг ривожланишига олиб келди.

Европа Иттифоқининг божхона ҳуқуқи ҳуқуқий муносабатларни тартибга солидиган қуйидаги нормалардан иборат:

биринчи нормага божхона назоратини ташкил этиш, божхона тўловларини ундириш ва божхона режимини ўрнатиш киради;

иккинчи норма божхона механизмнинг институционал ташкил этилишини тартибга солиди;

божхона соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик ва божхона соҳасидаги низоларни кўриб чиқиш тартиби учинчи нормани тўлдиради.

Шунингдек, Иттифоқ шартномаси қоидаларидан келиб чиқиб, божхона тартиботини икки асосий йўналишга ажратиш мумкин:

божхона иттифоқининг ўзаро муносабатлари;

учинчи давлатлар билан савдо муносабатлари.

Европа Иттифоқи божхона тартиботининг ҳуқуқий базасини Европа иқтисодий комиссиясининг 1992 йил 12 октябрдаги 2913/1992 рақамли қарори билан қабул қилинган Европа Иттифоқи Божхона кодекси ташкил этади.

Шунингдек, иттифоққа аъзо ҳар бир давлат ўз иқтисодий манфаатларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиққан миллий божхона қонунчилигига ҳам эга.

Бу, албатта, иттифоқнинг божхона соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига зид келмайди.

Хусусан, Латвия Республикасининг божхона соҳасидаги миллий қонунчилиги «Божхона тўғрисида»ги, «Давлат чегарасида нақд пулни декларациялаш тўғрисида»ги ва «Латвия Республикасининг давлат чегараси тўғрисида»ги қонунларини, ҳукумат қарорларини, шунингдек Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат даромадлари хизмати буйруқларини ўз ичига олади.

Латвия божхонаси расман 1919 йил 1 декабрда Савдо ва саноат палатаси вазирлиги ҳузурида алоҳида бўлим сифатида ташкил этилган.

2019 йилнинг декабрь ойида Латвия божхонасининг 100 йиллиги нишонланган эди.

Ушбу божхона бўлими давлатнинг марказий божхона идораси сифатида республикадаги божхона органларини бошқариш ва божхона структурасини тузиш билан шуғулланган.

Латвия божхона Департаменти 1990 йил 3 июлда тикланган.

Латвия божхонаси замонавий техник жиҳозлар ва божхона ахборот тизимлари билан таъминланган. У Европа Иттифоқининг тенг ҳуқуқли ҳамкори сифатида ишлаб келмоқда.

Божхонаси идоралари Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат даромадлари хизмати таркибида бўлиб, мазкур хизматни Бош директор

(2019 йилдан Иева Яунземе) бошқаради. Директорга уч ўринбосар тайинланади. Улар солиқ, божхона ва информатика бошқармалари бошлиқлари ҳисобланади.

Божхонанинг ички хавфсизлик, юридик масалалар бўйича, ноқонуний топилган воситаларни легаллаштиришнинг олдини олиш, солиқ назорати, солиқ ва божхона полицияси ҳамда жамоатчилик билан алоқалар бошқармалари, шунингдек ички аудит ва махфийлик режими таъминлаш бўлимлари тўғридан-тўғри Бош директорга бўйсунди.

Шу билан бирга, юридик масалалар бўйича, жамоатчилик билан алоқалар бўйича, тараққиёт ва режалаштириш масалалари бўйича Бош директор консультанти штатлари бор. Маъмурий масалалар бўйича экспертлар фаолият юритади¹.

Латвия Республикаси ҳукумати божхона соҳасига доир 30 га яқин қонуности ҳужжатлар қабул қилган.

Буларга хавфли юкларни ташиш қоидалари, электр энергияси ва табиий газни декларациялаш тартиби, божхона омборларининг эксплуатацияси қоидалари, интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича божхона назорати процедуралари, Европа Иттифоқи ягона божхона тарифининг миллий қўшимча кодлари ва уларни қўллаш тўғрисида низом каби ҳужжатлар киради.

Европа Иттифоқи Божхона кодексининг 5-моддасига кўра, божхона режимлари божхона процедуралари деб аталади. Улар асосан 3 та турдан, яъни импорт, экспорт ва махсус процедуралардан иборат бўлади. Буларни транзит (ташқи ва ички транзит), сақлаш (божхона омбори ва эркин иқтисодий зоналар), махсус фойдаланиш (вақтинча қабул қилиш ва якуний фойдаланиш), қайта ишлаш (ички ва ташқи қайта ишлаш) кабилар ташкил этади.

Латвияда электрон декларациялаш БМИЭТ (Божхона маълумотлари билан ишлаш электрон тизими, EMDAS) тизими асосида амалга оширилади².

Мамлакатда импорт учун божхона тўловлари қуйидагилардан иборат:

– Европа Иттифоқи учун ягона божхона тарифи;

¹ Council Regulation (EEC) 2913/92 establishing the Community Customs Code. OJ No L 302/1.

² Commission Regulation (EEC) 2454/92 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) 2913/92 establishing the Community Customs Code. OJ No L 251/1.

– ягона божхона тарифига тенглаштирилган антидемпинг ва компенсация божлари;

– товарларнинг турига қараб, 21, 12, 5 ва 0 фоиз қўшимча қиймат солиғи.

Шунингдек, тамаки маҳсулотлари, электрон сигаретлар, алкоғолли ва алкоғолсиз ичимликлар, кофе, нефть маҳсулотлари ва табиий газ учун акциз солиғи жорий этилган.

Латвия божхонасида божхона тўловлари ни ҳисоблаш учун Тарифларни бошқаришнинг интеграциялашган тизими (ТБИТ-ИСУТ) ишлайди.

Латвия Республикаси божхона қонунчилигида ўрнатилган нормаларга асосан, божхона тўловларига товар коди, товарнинг келиб чиқиши, товарнинг божхона қиймати каби омиллар таъсир қилади.

Европа Иттифоқи, хусусан, Латвияга товар киришида чекланган миқдор ўрнатилган. Миқдордан ошган тақдирда, тегишли божхона тўловлари ундирилади. Бу қуйидаги жиҳатларга кўра фарқланиши мумкин:

қуруқликдан кириб келганда — 300 евро;

ҳаво ёки денгиз транспорти орқали – 430 евро;

15 ёшгача бўлган болаларнинг шахсий буюмлари учун алоҳида (пост туридан қатъий назар) — 285 евро тўланади.

Латвия Республикасининг «Акциз солиғи тўғрисида»ги қонуннинг 21-моддасига кўра, юқорида кўрсатилган миқдорлар таркибига вақтинча фойдаланиб, қайтариб олиб келаётган буюмлар, шахснинг ўз истеъмоли учун зарур дори-дармон, шунингдек бағажда олиб кетилаётган белгиланган миқдордаги тамаки маҳсулотлари, алкоғолли ичимликлар ва ёқилғи кирмайди.

Валюта назорати бўйича нақд валютани божхона чегараси орқали олиб ўтиш қоидалари эътиборга лойиқ: нақд валютани Латвия Республикаси орқали олиб ўтишда Европа Иттифоқи қоидаларига амал қилинади. Валюта миқдори 10.000 евро эквивалентига тенг ва ундан кўп бўлганда декларация тўлдирилади.

Европа Иттифоқи мамлакатлари ўртасида эса бу қоида амал қилмайди. Мисол учун:

1. Сайёҳ ўзи билан 10.000 евро олиб, Мисрдан Латвияга Австрия орқали учса, нақд валюта тўғрисида Австрияда (Европа Иттифоқининг

чегарасини кесиб ўтаётган биринчи мамлакатда) декларация тўлдиради.

2. Фуқаро Россиядан Белоруссияга ўз автомобилида 10.000 еуродан кўпроқ пул билан йўлга чиққан бўлса, у Латвия ва Литва чегарасидан кесиб ўтиши керак. Шунда шахс икки марта, яъни Россиядан Латвияга киришда ва Литвадан Белоруссияга чиқишда нақд валюта-си бўйича декларация тўлдиради.

Европа Иттифоқи наздида нақд дейилганда банкнота ва тангалардан ташқари, чек, вексель, тўлов топшириқномаси ва бошқа молиявий инструментлар (тўлдирилмаган бўлса ҳам) тушунилади.

Латвия Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 190-моддаси бўйича муайян миқдордаги нақд валютани декларация баённомасини тўлдирмасдан ёки декларация баённомаси хато тўлдирилганда ўша сумманинг 5 фоизи миқдорида жарима белгиланган.

Агар бу пулларнинг жиноий йўл билан топилгани ёки жиноий уюшмага тегишли экани аниқланган тақдирда Латвия Республикаси Жиноят кодексининг 195-моддаси билан малакаланади. Шахс 3 йилгача озодликдан маҳрум этилади (ёки мажбурий меҳнатга жалб қилиниши, жарима қўлланиши ҳам мумкин).

2020 йил 1 июлдан Латвия Республикасининг «Давлат чегарасида нақд пул воситаларини декларациялаш тўғрисида»ги қонуни кучга кирди. Қонун ноқонуний йўллар билан топилган ёки декларация баённомаси тузилмаган нақд пул ҳаракатининг олдини олишга қаратилган.

Терроризмни молиялаштиришга қарши курашни ҳам ушбу қонун ўз ичига олади.

Латвия божхона хизмати жиноий гуруҳларнинг ҳаракатларини аниқлаш юзасидан ҳам бир қатор идоравий ҳужжатлар ишлаб чиққан.

Умуман олганда, божхона ҳуқуқи комплекс ҳуқуқ тармоғи бўлгани учун ҳам биргина Латвия мисолида Европа Иттифоқи божхона соҳасидаги қоидаларнинг кўп жиҳатлари билан танишиш мумкин.

Саҳодулла ШОМИРЗАЕВ,

Божхона институти
Махсус-ҳуқуқий фанлар кафедраси бошлиғи

Алимент ундириш тартибининг такомиллашуви

оналар ижтимоий ҳуқуқларининг моддий кафолатидир

Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти томонидан «Алимент қарздорлигини ундириш тартиби такомиллаштирилаётганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб, умумхалқ муҳокамасига қўйилди.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда оилавий ажримлар сони кўпайгани кузатилади. Давлат статистика қўмитаси маълумотига кўра, 2019 йилда республика бўйича ажримлар сони 23000 га етган. Шу давр ичида эса 195 мингга никоҳ маросими бўлиб ўтган.

2020 йилнинг 9 ойида 19 970 та ажрим ҳолатлари ФХДЁ органларида рўйхатга олинган. 2021 йилнинг биринчи уч ойлигида эса 9 213 та ажрим ҳолатлари қайд этилган.

Ажримдан кейин фарзанднинг асосий таъминоти онанинг зиммасига тушади. Бошқа тарафнинг алимент тўлашдан бўйин товлаш ҳолатлари ҳам кўп учраб туради.

Мажбурий ижро бюроси маълумотига кўра, 2020 йилнинг 1 июлигача 992 мингта ижро ҳужжатидан 245 мингдан ортиғи (24 фоизи) алимент тўловига оид ишлардан иборат бўлган.

2021 йил 1 март ҳолатига кўра, 1 миллион 90 мингга яқин ижро ҳужжатлари ичидан 268 мингдан ортиғини (24,6 фоизи) алимент тўловига оид ижро ишлари ташкил қилган.

2021 йилнинг 1 январигача 269 029 та, жумладан, Фарғона вилоятида 32 054 та, Самарқанд вилоятида 29 957 та, Андижон вилоятида эса 29 181 та алимент ундирув қарори ижро этилган.

Ушбу кўрсаткичлар республика бўйича энг баланд ҳисобланади.

Мажбурий ижро бюросига 2021 йилнинг 1 июлгача келиб тушган 58 500 га яқин мурожаатнинг 39 мингдан ортиғи, яъни 66 фоизи алиментга оид мурожаатни ташкил этган.

Вояга етмаган ва вояга етган ёрдамга муҳтож шахслар учун алимент қарздорлигини қонуний муддатда ва тўғри ундирилиши долзарб масала ҳисобланади.

Сўнгги йилларда мамлакатда алимент тўлаш мажбуриятларини белгиловчи бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Тегишли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Хусусан, вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни, шунингдек, ота-онани моддий таъминлашдан (алимент тўлашдан) бўйин товлаганлик учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик жорий этилди.

Бундан ташқари, қарздорликни ундиришга қаратилган таъсир чораларидан бири сифатида қарздорнинг чет элга чиқиш ҳуқуқини вақтинча чеклаш белгиланди. Бироқ, бу чора фақат чет элга чиқиш зарурати бўлган қарздорларга нисбатан самара беради.

Чет эл мамлакатлари қонунчилигида алимент бўйича қарздорликни бартараф этиш учун ўхшаш таъсир чоралари қўлланилади. Хусусан,

Германияда мажбурий меҳнат қилдириш орқали алимент қарзи тўлаттирилади. Шунингдек, қарздорнинг мол-мулкини бола фойдасига мусодара қилиб сотиш орқали амалга оширилади. Ёки қарздорга қамоқ жазоси қўлланилади¹.

Канадада алимент қарздорлари учун ов қилиш ҳуқуқи чекланиб, уларнинг фотосуратлари интернетда эълон қилинади.

Германияда бола 25 ёшга тўлганича алимент суммасини олади. Канадада фарзанд 27 ёшгача ўқимоқчи бўлса ота ва она бунинг учун пул тўлаши шартлиги қонунчиликда белгилаб қўйилган.

Украинанинг «Ижро этиш тўғрисида»ги қонунига кўра, алимент узлуксиз тўрт ой мобайнида тўланмаса, қарздор транспорт бошқариш ҳуқуқидан қарздорлик бартараф этилгунга қадар маҳрум бўлиши мумкин.

Латвияда алимент тўлашдан бўйин товланган шахс ҳайдовчилик гувоҳномасидан маҳрум қилинади. Автотранспортини давлат рўйхатидан ўтказилишига тақиқ қўйилади. Ушбу дав-

¹ Петрова Н.Д. «Алименты и содержание: вопрос о соотношении понятий»// Молодой исследователь: вызовы и перспективы. Сборник статей по материалам CLVI международной научно-практической конференции. 2020. С. 16-19.

латда алимент қарзини тўлашга мажбурлаш учун бир қатор чекловлар мавжуд².

Хусусан, алимент тўламаган шахс транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум бўлади, қуролдан фойдаланиш лицензияси вақтинча олиб қўйилади. Қиморхоналарда алимент қарздорлик бўйича реестр юритилиб қарздорнинг қимор ўйнаши вақтинча тақиқланади. Шунингдек, қарздор алимент тўлаши учун ишлашга мажбурланиши мумкин. Латвиянинг «Адвокатура тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, жисмоний шахснинг алимент қарздорлиги бартараф этилмагунча унга адвокатлик лицензияси берилмайди.

Россия Федерациясининг «Ижро этиш тўғрисида»ги федерал қонунига асосан (02.10.2007 й. №229-ФЗ) ижрочи алимент қарздорининг транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини вақтинча чеклайдиган қарор чиқаради.

Шунингдек, қонун лойиҳасида мазкур таъсир чоралари қўлланилмайдиган истисно ҳолатлар ҳам киритилган.

Хусусан, суд қарорини ижро этиш учун етарли мол-мулк олиб қўйилган тақдирда; агар шундай чеклаш белгиланиши қарздор тирикчилигининг асосий ва қонуний манбаидан маҳрум қилса;

агар қарздор I ва II гуруҳ ногирони бўлса ёки қарздор қарамоғида I ёки II гуруҳ ногирони ёки ногирон бола деб тан олинган шахс мавжуд бўлса;

вояга етмаган болалар таъминоти учун алиментлар олдиндан тўланган ёки алимент тўлаш мажбуриятини таъминлаш учун гаров шартномаси тузилган бўлса, махсус ҳуқуқларни вақтинча чеклаш қўлланилмайди.

Ушбу қонун лойиҳасининг қабул қилиниши алимент ундируви билан боғлиқ қарздорликларни камайтириш имконини беради. Шунингдек, хотин-қизлар оналик функциясининг моддий кафолатларидан бири бўлмиш алимент тўловларини ундириш тартибининг такомиллаштирилиши уларнинг фаровон турмуш кечириши ҳамда ижтимоий ҳуқуқлари таъминланишида муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, давлат ижрочиларига қарздорларнинг транспорт воситасини вақтинча чеклаш тўғрисида қарор чиқариш ҳамда фаолиятнинг лицензияланган турини амалга ошириш ҳуқуқини вақтинча чеклаш тўғрисида судга тақдимнома билан мурожаат қилиш ҳуқуқини бериш алимент ундируви билан боғлиқ қарз-

Қозоғистон «Ижро этиш ва суд ижрочилари мақоми тўғрисида»ги қонунига кўра (02.04.2021 й. № 261-IV), суд ижрочиси алиментни ундириш тўғрисидаги ижро ҳужжатларига мувофиқ, судга қарздорнинг лицензиялар, рухсатномалар бериш ва махсус ҳуқуқлардан фойдаланишини вақтинча чеклаш тўғрисида тақдимнома киритиш ҳуқуқига эга³.

Чет элнинг бу каби самарали тажрибаларини мамлакатимиз ҳудудида ҳам қонуний қўллаш мумкин бўлади. Чунончи, давлат ижрочилари алимент бўйича қарздор шахсларнинг транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини қарздорлик бартараф этилгунга қадар вақтинча чеклаш ҳамда фаолиятнинг лицензияланган турини амалга ошириш ҳуқуқини вақтинча чеклаш тўғрисидаги тақдимнома билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқдир.

дорликларни камайтириш имконини беради. Хусусан, мамлакатимизда 2021 йилнинг 6 ойи давомида 4 мингдан ортиқ лицензиялар берилган бўлса, ҳайдовчилик гувоҳномасига эга шахслар сони 5 миллион нафарга яқинлиги алимент қарздорлиги бўйича транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини, шунингдек фаолиятнинг лицензияланган турини амалга ошириш ҳуқуқини вақтинча чеклаш тарзидаги таъсир чораларининг қўлланиши алимент мажбуриятларининг ўз вақтида бажарилишини ҳамда ёлғиз оналар ижтимоий ҳуқуқларининг моддий кафолатларини таъминлайди.

Дилдора АНВАРОВА,

Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти масъул ходими

² Авдеева Н.И. «Проблемы исполнения конституционной обязанности по алиментному содержанию» // Актуальные проблемы конституционного, муниципального и международного права. Сборник научных статей Регионального научного круглого стола. Отв. ред. В.В. Коровин. Курск, 2020. С. 11-14.

³ Сармалаева А.А. «Защита прав детей при уклонении от уплаты алиментов: актуальные вопросы по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации» // Научно-образовательный потенциал молодежи в решении актуальных проблем XXI века. 2020. № 16. С. 270-274.

Вояга етмаганлар ҳуқуқи ҳимояси – ДОЛЗАРБ МАСАЛА

Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар ижтимоий хавфлилигининг асосий хусусиятларидан бири – жамият таянчи саналган оила институтига қарши қаратилгани билан изоҳланади. Ушбу қилмишлардан муҳофаза қилишда вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини таъминлаш бирламчи аҳамиятга эга. Негаки, ёшлар, хусусан, вояга етмаганларга мамлакат мудофаа салоҳияти таянчи, миллий иқтисодиётнинг потенциал ҳаракатлантирувчи кучи сифатида қаралади.

Вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг энг долзарб масалаларидан бири эскича қараш ва қолиплардан воз кечиш, янги-ча ёндашиш ҳисобланади.

Ачинарлиси, яқинда чоп этилган UNICEF ҳисоботида айтилишича, Ўзбекистонда вояга етмаганларни болалар уйига ташлаб кетиш ҳолатлари бошқа мамлакатларга қараганда икки барабар кўп, уларнинг асосий қисмини икки ёшгача бўлган гўдақлар ташкил этади¹. Болалар асосан камбағаллик, оилавий муаммолар, миграция ва ажрим сабаб интернатларга жойлаштирилади.

Бунинг сабабларидан бири сифатида эса туман, шаҳар ҳокимликлари, сектор раҳбарлари болаларни ҳомийлик, васийлик ва оила патронатига бериш ишларига эътиборсизлигини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Бугунги кунга келиб соҳада мутлақо янги тизим яратилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 августдаги «Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялашнинг тубдан янгиланган тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига асосан «Меҳрибонлик» уйлари (16 та), Болалар шаҳарчалари (4 та), оилавий болалар уйлари (5 та) ва Соғлиқни сақлаш вазирлиги тасарруфидаги Болалар уйлари (13 та) Миллий гвардияга бириктирилди. Бунинг учун Миллий гвардияда алоҳида қўмондон ўринбосари лавозими жорий этилиб, бошқарма ташкил этилиши белгиланди.

Дарҳақиқат, бола учун бу энг тўғри қарор бўлади. Чунки бу болага оила муҳитида яшаб, вояга етишга имкон беради. Ушбу жараёнда вояга етмаган шахснинг соғлиғини муҳофаза қилиш, муҳитни соғломлаштириш, унинг тарбия ва таълим олишига етарли шароит яратиш бирламчидир.

БМТнинг 1989 йил 20 ноябрдаги «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги конвенциясига мувофиқ «болаларга нисбатан амалга ошириладиган ҳар қандай ҳаракат (ҳаракатсизлик) биринчи навбатда, унинг манфаатларини ҳимоя қи-

лишга қаратилмоғи лозим»лиги алоҳида қайд этилган².

Ўзбекистон мисолида қараганда вояга етмаганлар умумий аҳолининг қарийб 1/3 қисмини³ вояга етмаганлар ташкил этишини ҳисобга оладиган бўлсак, уларга оид қонунчиликни такомиллаштириш, фуқаролик, ижтимоий-иқтисодий ҳамда мулкӣ ҳуқуқларини таъминлаш борасидаги муаммоларни аниқлаш, барта-раф этишнинг назарий ва амалӣ асосларини ишлаб чиқиш долзарб вазифа экани аён бўлади.

Соҳада амалга оширилаётган ишларнинг ҳуқуқӣ асоси сифатида ўтган йиллар давомида «Таълим тўғрисида»ги, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги, «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги, «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги, «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги, «Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги каби қатор қонунлар қабул қилинди. Вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ишлар изчиллик билан давом эттирилмоқда. Бироқ глобализация шароитида вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган ҳуқуқӣ базани янада такомиллаштириш, соҳадаги халқаро стандартларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш масалаларини тадқиқ этишни тақозо қилмоқда.

Жумладан, Президентнинг 2017 йил 7 февралда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонида кўра ички ишлар органларида вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими бошлиғи лавозими жорий этилди. Шунингдек, ҳудудларда масъул мутахассислар маҳаллаларда сайёр қабуллар ташкил қилиб, зарур ҳуқуқӣ, психологик ва тиббий ёрдам кўрсатиш орқали вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини амалга ошириши белгиланган эди.

Бундан ташқари, вояга етмаганларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқлари ҳамда қонунчиликни қўллашда вужудга келадиган коллизи-

¹ <https://www.unicef.org/uzbekistan>.

² www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml.

³ <https://stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statystika-uz/6548-demografiya>.

он ҳолатларда вояга етмаганлар ҳуқуқларининг тўлақонли таъминланмаслиги, жазони ижро этиш муассасаларидаги ҳуқуқий ҳолатни такомиллаштиришга оид жиҳатлар етарлича тадқиқ этилмаганини таъкидлаш жоиз. Шунингдек, вояга етмаганларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳуқуқларини кафолатловчи механизмларнинг етарлича ишламаётгани, ўрганилаётган муаммолар йиллар давомида ўз аҳамиятини сақлаб келаётгани соҳадаги халқаро стандартларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш масалаларини тадқиқ этишнинг долзарблигини кўрсатади.

Мамлакатимизда оналик ва болаликни қўллаб-қувватлаш, болаларнинг маънавий ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, шунингдек, БМТнинг «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги конвенцияси талабларига риоя этилишини таъминлаш мақсадида изчил фаолият амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг институционал ва ҳуқуқий асосларини тубдан такомиллаштириш зарурати тобора ортиб бормоқда.

Шунга кўра, юртимизда болалар ҳуқуқларини амалда кафолатлаш, уларнинг жисмоний, интеллектуал, руҳий ва маънавий етук авлод бўлиб етишишини таъминлаш мақсадида мустақам қонунчилик базаси яратилган. 20 дан зиёд қонун, 30 га яқин Президент фармони ва қарорлари, 50 га яқин Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда 200 дан ортиқ соҳага оид бош-

қа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар – жами 300 га яқин вояга етмаганларга оид қонун ҳужжатлари қабул қилинган. Болалар ва ёшлар ҳуқуқларига оид 10 га яқин халқаро шартномалар ратификация қилинган.

Эътиборли жиҳати, вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган қонун ҳужжатлари мазмунига халқимизга хос болажонлик, ўз фарзандига ғамхўрлик хислатлари сингдирилганини таъкидлаш лозим. Жумладан, Конституциянинг 45-моддасида вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясида экани, шунингдек, 64-моддада ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбур эканликлари тўғрисидаги конституциявий норма мустақамланган.

Вояга етмаганларга оид қонун ҳужжатлари хусусида сўз кетганда «Таълим тўғрисида»ги қонун⁴ муҳим аҳамиятга эга. Мазкур қонун фуқароларга, хусусан, вояга етмаганларга таълим, тарбия бериш, касб-хунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар кимнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган. Унинг 3-моддасида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари мустақамланган бўлиб, таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинган.

Мазкур қонуннинг 7-моддасида давлат таълим стандартлари умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим мазмунига ҳамда сифатига қўйиладиган талаблар белгиланиб, бажариш Ўзбекистон Республикасининг барча таълим муассасалари учун мажбурий экани алоҳида аҳамиятга эга.

Шунингдек, 30-моддасида вояга етмаган болаларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари боланинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишлари шарт ҳамда уларнинг тарбияси, мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар таълими олишлари учун жавобгар эканликлари белгиланган.

Миратдийин НАЖИМОВ,

Қорақалпоқ давлат университети
кафедра мудири, юридик фанлари номзоди, доцент

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 9-сон, 225-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда.

«Оила аъзолари» тушунчасининг ҳуқуқий таърифи

Оила жамиятнинг бир бўлаги сифатида ҳар қандай мамлакатда алоҳида ўрин эгаллайди. Оилани қўллаб-қувватлаш, унинг барқарорлигини таъминлаш ҳар бир мамлакатнинг доимий эътиборида бўладиган устувор йўналишлардан биридир. Бинобарин, оилаларнинг тинч-тотувлиги мамлакат ривожини ва истиқболини белгиловчи асосий омил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади» деб белгилаб қўйилган.

Оилага доир принциплар кўплаб хорижий мамлакатлар қонунчилигида ҳам ифодаланган. Масалан, Греция Конституциясида миллатни сақловчи ва ривожлантирувчи асос сифатида қайд этилган¹.

Юридик адабиётларда оила, оилавий муносабат субъектлари, никоҳ, оила аъзоларининг алимент мажбуриятларига эътибор қаратилган. Аммо оила аъзоси тушунчаси алоҳида назарда тутилмаган. Ҳуқуқий нуқтаи назардан оиланинг асосий белгиларидан бири оила аъзоларининг биргаликда яшашидир. Шу сабабли, оиланинг ҳамма масалаларини эр-хотин ўзаро розилик асосида биргаликда ҳал қилишади.

Оила кодексининг 5-моддасида «Оила тўғрисидаги қонунчилик никоҳ тузиш, никоҳ-

¹ Конституции зарубежных государств. М., 1997. С. 249.

нинг тугатилиши ва уни ҳақиқий эмас деб топиш шартлари ва тартибини белгилайди, оила аъзолари: эр-хотин, ота-она ва болалар (фарзандликка олувчилар ва фарзандликка олинганлар) ўртасидаги, оила тўғрисидаги қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда ва доирада эса қариндошлар ҳамда ўзга шахслар ўртасидаги шахсий номулкий ва мулкый муносабатларни тартибга солади, шунингдек ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни оилага олиш шакл ва қоидаларини, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартибини белгилайди» деб мустаҳкамланган.

Демак, эр-хотин, ота-она ва болалар (фарзандликка олувчилар ва фарзандликка олинганлар) оила аъзоси ҳисобланади. Кодекснинг 57-моддасида қариндошликни тўғри шажара ҳамда ён шажара бўйича фарқлаш белгиланган.

Л.Пчелинцеванинг фикрича, оила тушунчасининг Оила кодексига киритилиши ва унда оила аъзолари доирасига кирувчи шахсларнинг аниқлаштирилиши уларнинг ҳуқуқлари бузилишига ва асоссиз равишда оила аъзолари доирасининг кенгайишига олиб келади². Ушбу фикрни муайян даражада тўғри дейиш мумкин. Чунки у ёки бу тушунчани белгилашдаги ҳаддан зиёд эътибор турлича ёндашувларни пайдо қилиб, тушунча доирасининг асоссиз равишда кенгайишига ҳам олиб келиши мумкин.

Бу борада Жиноят кодекси янада илгарилаб кетган. Унда яқин қариндошлар сифатида қариндош ёки қуда томондан қариндош бўлган шахслар, шу жумладан, ота-она, туғишган ва ўғай ака-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, фарзандликка олинганлар, бобо, буви, неваралар, шунингдек, эр-хотиннинг ота-онаси, туғишган ва ўғай ака-ука, опа-сингиллар ҳам назарда тутилади. Бу ўринда турли коррупцион жиноятларнинг олдини олиш мақсадида оила аъзолари доираси ниҳоятда кенгайтириб юборилган. Ваҳоланки, жиноят содир этилиши фақатгина қариндошлик ёки оила аъзолари доираси билан қатъий боғлиқ эмас.

Фикримизча, **оила ва жиноят қонунчилигида белгиланган қариндошлик даражалари фарқ қилмаслиги лозим**. Аввало, Оила кодексининг бу борадаги ўрни ва роли, принципал масалаларни ҳал қилишда устунлиги эътибордан четда қолмаслиги керак. Хусусан, қариндошлик даражасини, оила аъзолари до-

ирасини белгилаш Оила кодексининг предмети доирасидаги масала эканини назарда тутиш лозим.

Уй-жой кодексининг 32-моддаси иккинчи қисмида турар-жойда яшовчи оила аъзоларига таъриф берилган. Унга кўра, турар жой мулкдорининг оила аъзолари деб у билан доимий бирга яшаётган хотини (эри) ва уларнинг фарзандлари тан олинади. Эр-хотиннинг ота-онаси, шунингдек мулкдор билан доимий бирга яшаётган оилали фарзандлари ва уларнинг эр-хотини, агар улар илгари бу ҳуқуққа эга бўлмаган бўлса, фақат ўзаро келишувга биноан мулкдорнинг оила аъзолари деб тан олиниши мумкин.

Бундан ташқари, уй-жой қонунчилиги меҳнатга қобилиятсиз боқимандалар, шунингдек, мулкдор билан доимий бирга яшаётган фуқаролар, агар улар мулкдор билан умумий хўжалик юритаётган ва унинг турар жойида рўйхатдан ўтган бўлсалар, унинг оила аъзоси деб топилишлари мумкинлигини назарда тутади (Уй-жой кодексининг 32-моддаси учинчи қисми).

Меҳнатга лаёқатсиз боқимандалар (доимий тирикчилик манбаига эга бўлмаган шахслар, вояга етмаган болалар, вояга етган болалар, вояга етган ногиронлар, 55 ёшдан ошган аёллар, 60 ёшда ошган эркеклар), шунингдек, мулкдор билан доимий бирга яшаётган фуқаролар, агар улар мулкдор билан умумий хўжалик юритаётган (умумий ягона рўзғор – овқатланиши, томорқада ишлаши, ўз моддий маблағлари, саъй-ҳаракатлари билан умумий эҳтиёжларини таъминлашда иштирок этиши, ўз талабларини қаноатлантириши, бир-бирлари тўғрисида ғамхўрлик қилиши ва ҳ.к.) бўлсалар ва унинг турар жойида доимий яшашга рўйхатдан ўтган бўлсалар, унинг оила аъзоси деб топилишлари мумкин (масалан, суд томонидан)³.

Юқоридаги нормалардан кўринадик, оила аъзолари фақат турар жойда яшаш ҳуқуқи нуқтаи назаридан аниқланади, унинг доираси қонун нормасида белгилаш билан бир қаторда тарафлар келишуви асосида ҳам амалга оширилиши мумкин. Бу ўринда фақат оила аъзоларининг турар жойдан фойдаланиши асосида оила аъзолари тушунчаси белгиланади.

И.Кузнецованинг фикрича, оила (юридик маънода) деганда, никоҳ, қариндошлик, фарзандликка олиш ва болани бошқа шаклда ои-

² Семейное право России. Учебник для вузов. Инфра-М, Норма-М., 2002. с 156.

³ Муаллифлар жамоаси. Уй-жой кодексига шарҳлар. Т.: ТДЮИ, 2007. 115-бет.

лага тарбияга олишдан келиб чиқувчи, шахсий номулкий ва мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган шахслар доираси тушунилади⁴. Бу ўринда муаллиф айнан оилани юридик маънода тушунишга доир фикрни билдиради. Лекин, оила аъзолари доирасини аниқлаштирмайди.

Фикримизча, «оила аъзоси» тушунчасининг мавжуд эмаслиги мулкдор томонидан турли ҳуқуқий вазиятларга, низолаарга нисбатан турлича ёндашишга сабаб бўлади. Бу эса табиийки, нафақат оила аъзоларининг, балки турли сабабларга кўра, мулкдор билан бирга яшовчи шахсларнинг ҳам ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига таъсир кўрсатади.

Қонунчиликда оила аъзоларининг муайян ҳуқуқларга эгаллиги ва улар ҳуқуқларининг суд орқали ҳимоя қилиниши назарда тутилган. Уй-жой кодексининг 32-моддасига кўра, уй, квартира мулкдорининг оила аъзолари, шунингдек, у билан доимий яшаётган фуқаролар, агар уларни кўчириб келган пайтда ёзма равишда бошқа ҳол қайд этилган бўлмаса, уйдаги, квартирадаги хоналардан мулкдор билан тенг фойдаланишга ҳақлидирлар. Улар мулкдор берган турар жойга ўзларининг вояга етмаган фарзандларини кўчириб киритишга ҳақлидирлар, оиланинг бошқа аъзоларини эса уй, квартира мулкдорининг розилиги билангина кўчириб киритишлари мумкин. Бу шахслар уй, квартиранинг мулкдори билан оилавий муносабатларни тугатган тақдирда ҳам уларда турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқи сақланиб қолади. Уй, квартиранинг мулкдори билан унинг собиқ оила аъзолари, шунингдек, у билан доимий яшаётган фуқаролар ўртасида турар жойдан фойдаланиш тартиби тарафлар келишуви билан белгиланади.

Россия Федерациясининг «Судлар тўғрисида»ги қонунда судьянинг оила аъзоси сифатида фақат турмуш ўртоғи – эр ёки хотини, ота-онаси ва фарзандлари ҳамда у билан умумий рўзғор юритувчи шахслар тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги янги таҳрирдаги қонунда судья, унинг оила аъзолари ва уларнинг мол-мулки давлатнинг алоҳида ҳимоясида бўлиши (63-модда), судьяларни ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш чоралари (84-модда) белгиланган бўлса-да, қонунда оила

аъзолари тушунчасига изоҳ берилмаган. Ваҳоланки, 84-модданинг 5-қисмида «Судьянинг ўз хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан унга тегишли мол-мулкни йўқ қилиш ёки шикастлаш оқибатида етказилган моддий зарарнинг ўрни судьяга ёки унинг оила аъзоларига тўлалигича қопланади» деб келтирилган.

Аксарият ҳолларда судларга турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотганлик ҳақида даъво аризалари тақдим қилинади. Бунда нотариал тартибда тузилган уй-жой шартномасида сотувчи ва унинг оила аъзоларининг турар-жой рўйхатидан чиқиб кетиш муддати кўрсатилган бўлса, шу муддат тугаган кундан, муддат кўрсатилмаган бўлса шартнома тузилган кундан эътиборан улар турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган ҳисобланади.

Уй-жойга нисбатан мулк ҳуқуқи ва оила аъзоларининг ундан фойдаланиш ҳуқуқи бир-бирига қарама-қарши қўйилмайди. Аксинча, мулкдорга ҳамда оила аъзоларига муайян ҳуқуқлар берилиши билан бирга масъулият ҳам белгилайди. Цивилистикада бу борада чекланган ашёвий ҳуқуқ конструкциялари (узуфрукт, суперфиций, сервитут) кенг доирада қўлланилган ва узоқ давр мобайнида амал қилиб келмоқда. Бундай ҳуқуқий конструкцияларнинг Европа мамлакатлари фуқаролик қонунчилигида ҳам белгилангани мазкур йўналишдаги ҳуқуқий нормалар таққослаш, таҳлил қилиш, қўлланишига доир тадқиқотларни янада долзарб қилиб қўяди.

Ҳар бир соҳа қонунчилиги ўзи тартибга соладиган муносабатлар хусусиятидан келиб чиққан ҳолда «оила аъзолари» тушунчасини таърифлаган. Аммо «оила аъзоси» доирасини белгилашда устуворлик презумпцияси айнан оила қонунчилигида бўлиши лозим.

«Оила аъзоси» тушунчаси ҳамда оила аъзолари доирасига кимлар киритилишига аниқлик киритиш зарур. Бу борада оммавий-ҳуқуқий соҳалардаги ёндашув (жиноят қонунчилиги) ҳамда хусусий ҳуқуқий соҳадаги ўзига хосликлар (уй-жой, оила қонунчилиги) инобатга олиниши мақсадга мувофиқ.

Озода ШАМСИДДИНОВА,

Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби таянч докторанти

⁴ Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И. М. Кузнецова. М., 1996. С. 10.

Меҳнат низолари ва уларнинг тааллуқлилиги

Меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоли ишларнинг ўз вақтида кўриб чиқилиши ва ҳал қилинишида уларнинг тааллуқлилигини белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Қонун ҳужжатларидаги бу билан боғлиқ айрим «бўшлиқ» ва «заиф нуқталар»ни аниқлаш миллий қонунчилигимизни янада такомиллаштириш баробарида, ходимлар ва меҳнат жамоаларининг ҳуқуқлари самарали ҳимоя қилинишига хизмат қилади.

Меҳнат низоларининг тааллуқлилиги борасида сўз очишдан аввал фуқаролик ишларининг тааллуқлилиги борасида юридик адабиётларда илгари сурилган фикр-мулоҳазаларни таҳлил қилсак.

Профессор Ш.Шорахметовнинг фикрича, фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш вазифаси қонун билан муайян давлат органи ёки жамоат ташкилоти зиммасига юклатилгани тааллуқлилики деб аталади¹.

Профессор М.Мамасиддиқов тааллуқлилики тушунчасига таъриф беришда мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар нуктаи назаридан ёндашиш, фуқаролик ишларининг давлат органлари ва жамоат ташкилотларидан ташқари «бошқа аралаш тусдаги органлар» томонидан кўрилишига ҳам эътибор қаратиш талаб этилишини таъкидлайди. Унинг фикрича, тааллуқлилика қуйидагича кенг ва тор маънода таъриф бериш мақсадга мувофиқ:

– кенг маънодаги тааллуқлилики – қонун ва қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга кўра юзага келган низоли ишларни у ёки бу давлат ҳокимияти органлари ёхуд маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ҳал қилинишини белгилаб берувчи механизм вазифасини бажарувчи соҳалараро институт ҳисобланади;

– тор маънодаги тааллуқлилики деганда эса, субъектив

ҳуқуқнинг мазмуни ва ишда иштирок этувчи шахслар таркибий хусусиятидан келиб чиқиб, фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилиш вазифаси қонун ҳужжатлари билан муайян давлат органлари, жамоат ташкилотлари ёки бошқа ваколатли органлар зиммасига юклатилганини аниқлашчи фуқаролик процессуал ҳуқуқи фанига оид илмий тоифа тушунилади².

М.Мамасиддиқов ҳуқуқни амалга ошириш нуктаи назаридан тааллуқлиликини фуқаролик процессининг юзага келишини белгилаб берувчи асосий юридик фактлардан бири сифатида эътироф этади ва унинг фуқаролик ишларини қўзғатишнинг муҳим шартларидан бири эканини, ишни судда қўзғатиш жараёнида судья томонидан аниқланиши лозим бўлган юридик факт сифатида намоён бўлишини таъкидлаб ўтади.

Айрим муаллифлар эса тааллуқлилики соҳалараро процессуал институт эканини таъкидлашади. Масалан, И.Салимовнинг фикрича, тааллуқлилики – ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талабларни ёки бошқа ҳуқуқий масалаларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш вазифаси қонун ҳужжатлари билан қайси давлат ҳокимияти органи ёки мансабдор шахси ёхуд нодавлат орган (ҳакамлик суди, медиатор) ваколатига берилганини аниқловчи ҳамда компетенция, юрисдикция ва судловли-

лик институтларидан ўзининг ҳуқуқий табиати ва моҳиятига кўра фарқ қилувчи соҳалараро процессуал институт ҳисобланади³.

Ушбу таърифда муаллиф томонидан тааллуқлиликининг соҳалараро процессуал институт экани баён этилган бўлса-да, унинг моддий-ҳуқуқий жиҳатлари, аниқроғи, нима учун соҳалараро институт экани аниқ очиб берилмаган.

Назаримизда, тааллуқлиликининг соҳалараро институт эканлиги, биринчидан, қонун ҳужжатларида юзага келган ҳуқуқий ишларни кўриш ва ҳал этиш ваколати давлат ва нодавлат органлари зиммасига юклатилгани билан, иккинчидан, қонун ҳужжатларига кўра ушбу органлар ўртасидаги ваколатларнинг аниқ чегараси белгилангани билан, учинчидан эса, тааллуқлиликини белгилаш асослари моддий ҳуқуқ нормаларида назарда тутилгани билан изоҳланади. Қолаверса, моддий ҳуқуқ нормаларида назарда тутилган тааллуқлилика доир қоидаларга амал қилинмаслиги судлар томонидан аризаларнинг қабул қилинишини рад этишга асос бўлиши ҳам унинг моддий ҳуқуққа доир институт эканини кўрсатади.

Юридик адабиётларда тааллуқлиликининг соҳавий институт экани борасида турли қарашлар учраса-да, меҳнат низоларининг тааллуқлилигига таъриф бериш борасида жиддий фарқлар кўз-

¹ Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига шарҳлар. – Т.: ТДҲИ. 2010. – Б.124.

² Мамасиддиқов М.М. Меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган етказилган зарарни судда ундиришнинг процессуал хусусиятлари. /Масъул муҳаррир ю.ф.н. Ф.Мухамедов. – Т.: АҚҲМИ. 2011. – 15 бет.

³ Салимова И.М. Иқтисодий низоларнинг тааллуқлилиги (назарий-ҳуқуқий ва процессуал жиҳатлари). Юрид. фан. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси // – Т.: 2020. – 114 б.

га ташланмайди. Масалан, ҳуқуқшунос олимлар К.Гусов ва В.Толкунова меҳнат низосининг моҳияти ва ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда унинг қайси органда кўриб ҳал қилинишини меҳнат низоларининг тааллуқлилиги деб атайди⁴.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, меҳнат низоларининг тааллуқлилиги деганда, меҳнат шартномаси тарафларининг таркиби ва меҳнат низоларини ҳал этувчи органлар ваколатлари хусусиятидан келиб чиқиб, меҳнатга оид низоли ишларни кўриш ва ҳал қилиш вазифаси қонун ҳужжатлари билан муайян давлат органлари, жамоат ташкилотлари ёки бошқа ваколатли органлар зиммасига юклатилгани тушунилади.

Ҳозирги шароитда ноқонуний равишда ишдан бўшатилган ёки бошқа ишга ўтказилган ходимларни ишга қайта тиклаш тўғрисидаги ишлар меҳнат низоларининг жуда кенг тарқалган турлари бўлиб, одатда фуқаролик процессул қонунчилик асосида кўриб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 26-моддасига кўра, фуқаролик ишлари бўйича судга меҳнат тўғрисидаги низолар бўйича ишлар, агар тарафлардан ҳеч бўлмаганда биттаси фуқаро бўлса тааллуқли бўлади, қонунда шундай низоларни ҳал қилиш бошқа судларга ёки бошқа органларга топшириладиган ҳоллар бундан мустасно.

Меҳнат кодексининг 269-моддасида бевосита туман (шаҳар) судларида кўрилиши лозим бўлган меҳнат низоларининг рўйхати берилган бўлиб, унга кўра, меҳнат шартномасини бекор қилиш асосларидан қатъи назар, ишга тиклаш тўғрисида, меҳнат

шартномасини бекор қилиш вақти ва асослари таърифини ўзгартириш тўғрисида, мажбурий прогул ёки кам ҳақ тўланадиган ишни бажарган вақт учун ҳақ тўлашга доир меҳнат низолари бевосита туман (шаҳар) судларида кўриб чиқилади.

Умуман, меҳнат низолари у ёки бу орган томонидан кўриб чиқилишига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- 1) меҳнат низолари комиссиялари томонидан ҳал қилинадиган меҳнат низолари;
- 2) фуқаролик ишлари бўйича туманлараро судлар томонидан ҳал этиладиган меҳнат низолари;
- 3) айрим тоифадаги давлат хизматчиларига алоқадор бўлган, махсус тартибда кўриб чиқиладиган меҳнат низолари.

Меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган мазкур низоли ишларни кўриб ҳал қилиш ваколатига эга бўлган органлар сифатида қуйидагилар эътироф этилади:

- 1) меҳнат низолари комиссияси;
- 2) суд органлари;
- 3) бўйсинув тартибда юқори турувчи органлар.

Якка тартибдаги меҳнат низоларининг юқоридаги органларнинг қайси бирига тааллуқли бўлишини белгилаш ушбу низонинг мазмунига, ҳуқуқий муносабатларнинг турига, унда иштирок этувчи субъектлар таркибига боғлиқ бўлади.

Меҳнат қонунчилигида айнан қайси низоли ишлар бевосита судларда кўрилиши билан боғлиқ нормалар назарда тутилган бўлса-да, меҳнат низолари комиссиясида кўри-

лиши керак бўлган низоларнинг рўйхати берилмаган. Бу эса юридик адабиётларда турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Хусусан, С.Головина меҳнат низолари комиссиясига ишга қабул қилишни расмийлаштириш тўғрисидаги (буйруқнинг мазмуни, меҳнат дафтарчасига киритилган ёзувлар бўйича келишмовчиликлар); меҳнат дафтарчасидаги ёзувларнинг тўғри ёки нотўғрили ҳақидаги низолар, агар ушбу ёзувлар иш берув-

⁴ Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России. Учебник. 2-изд. – М.: Юристъ, 2000. –С.380-381.

чининг буйруғи ёки бошқа хужжатларга мувофиқ бўлма-са; иш берувчининг ташаббуси билан бошқа ишга доимий ёки вақтинчалик ўтказиш тўғрисидаги; ишдан четлатиш ҳақидаги; интизомий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги; иш ҳақидан ноқонуний равишда ушлаб қолинган пул суммасини қайтариш ҳақидаги; иш вақти ҳақидаги (унинг давомийлиги, режими, танаффуслар, иш вақтидан ташқари қилинадиган ишлар ва ҳ.к.); кафолатли ва имтиёзли тўловлар тўғрисидаги; иш билан ўқишни бирга олиб борадиган ходимларга имтиёзлар бериш ҳақидаги ва меҳнат ҳуқуқи муносабатларига алоқадор бўлган бошқа ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низолар ҳам тааллуқли бўлишини таъкидлаб ўтади⁵.

Ушбу фикр билан келишмаган ҳолда, К.Гусов фақат меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низолар – меҳнат муносабатлари субъектлари ўртасида келиб чиққан меҳнат шартларини белгилаш, ўрнатиш билан боғлиқ низолар, агар қонунда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, меҳнат низолари комиссиясида кўриб ҳал этилиши мумкинлигини билдиради⁶.

Юқоридагиларни таҳлил қилган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, бевосита суд томонидан кўриладиган меҳнат низоларидан ташқари барча меҳнат низоларини кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган орган сифа-

тида меҳнат низолари комиссиясининг ҳуқуқий мақоми, уни тузиш тартиби, ваколатлари, комиссияга ариза бериш тартиби, якка тартибдаги меҳнат низосини кўриб чиқиш тартиби, комиссия мажлиси баённомаси, комиссияга мурожаат қилиш муддати, комиссиянинг қарори, комиссия қарори устидан шикоят қилиш билан боғлиқ нормалар янги таҳрирдаги Меҳнат кодексиди белгиланиши талаб этилади.

Меҳнат кодексининг 260-моддасига мувофиқ, ходим меҳнат низолари бўйича меҳнат низолари комиссиясига ёки бевосита туман (шаҳар) судларига мурожаат этишга ҳақли. Меҳнат низолари комиссияси ўн кунлик муддат ичида меҳнат низосини кўриб чиқмаса ёки ҳал этмаса, манфаатдор ходим ушбу низони кўришни туман (шаҳар) судига ўтказишга ҳақли (267-модда).

Мазкур кодекснинг 269-моддасига кўра, меҳнат низоси меҳнат низолари комиссиясида кўрилмаган деган важ билан ходимнинг аризасини судда кўриб чиқишни рад этишга йўл қўйилмайди.

Меҳнат қонунчилигида айрим тоифадаги хизматчиларга тааллуқли бўлган меҳнат низоларини кўриб, ҳал қилиш масаласи ҳам мунозарали ҳисобланади. Меҳнат кодексининг 276-моддасига мувофиқ, айрим тоифадаги давлат хизматчиларининг меҳнат шартномасини бекор қилиш, бошқа ишга ўтказиш, асоссиз равишда бошқа ишга ўтказиш ёки меҳнатга оид муносабатларни бекор қилиш билан боғлиқ ҳолда етказилган зарарни ундириш ва интизомий жазо бериш масалаларига тааллуқли меҳнат низолари қонунда белгиланган тартибда кўриб чиқилади.

⁵ Головина С.Ю. Рассмотрение судами дел по спорам, возникающим из трудовых правоотношений.-М.:Арбитражный и гражданский процесс. 2000. № 4-3 с.

⁶ Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. 2-е изд., доп, испр. -М.: Юристъ. 2000. – 394 с.

Юридик адабиётларда меҳнат низоларини кўриб чиқиб ҳал қилишнинг махсус тартиби жорий этилган айрим тоифадаги давлат хизматчиларига қуйидагилар кириши ҳақида фикрлар илгари сурилади:

- 1) Ўзбекистон Республикаси Олий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари лавозимларига сайланган, тасдиқланган ва тайинланган мансабдор шахслар;
- 2) судьялар, прокурорлар, уларнинг ўринбосарлари ва ёрдамчилари.

Янги таҳрирдаги «Судлар тўғрисида»ги қонунда судьянинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш (72-модда) ва судьяларнинг интизомий жавобгарлиги (72-модда) назарда тутилган. Шунингдек, «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 48-моддасида прокуратура органлари ва муассасаларида хизмат ўташ тартиби белгиланган бўлиб, унга кўра, прокуратура органлари ва муассасаларида хизматни ўташ, прокуратура органлари ва муассасаларининг ходимларига даражали унвонлар ва ҳарбий унвонлар бериш ҳамда улардан маҳрум этиш, уларни рағбатлантириш ва интизомий жавобгарликка тортиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланадиган Прокуратура органлари ва муассасаларида хизматни ўташ тўғрисидаги низомда белгилаб қўйилади⁷.

Айрим тоифадаги давлат хизматчиларига тааллуқли меҳнат низоларининг рўйхати меҳнат қонунчилиги билан қатъий белгилаб қўйилган

бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- а) меҳнат шартномасини бекор қилиш;
- б) бошқа ишга ўтказиш;
- в) асоссиз равишда бошқа ишга ўтказиш ёки меҳнатга оид муносабатларни бекор қилиш билан боғлиқ ҳолда етказилган зарарни ундириш;
- г) интизомий жазо бериш масалаларига тааллуқли меҳнат низолари.

Мазкур тоифадаги давлат хизматчиларига тааллуқли меҳнат низоларини ҳал этиш тартибининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, юқорида қайд этилган масалалар юзасидан давлат хизматчилари бўйсунув тартибида юқори турувчи органга шикоят билан мурожаат қилишлари мумкин.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Судлар томонидан меҳнат шартномаси (контракти)ни бекор қилишни тартибга солувчи қонунларнинг қўлланилиши ҳақида»ги 12-сон қарорида айрим тоифадаги

давлат хизматчиларига тааллуқли меҳнат низоларини судда кўриш ва ҳал этишга оид тушунтиришлар берилмаган.

Бу борада хорижий давлатлар қонунчилиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини таҳлил қилиш муайян хулосалар чиқаришда муҳим аҳамият касб этади.

Қозоғистон Республикаси Меҳнат кодексида ушбу кодексни қўллаш соҳасига доир норма назарда тутилган бўлиб, унга кўра, ходимларнинг айрим тоифалари меҳнатини ҳуқуқий тартибга солишнинг хусусиятлари ушбу Кодекс ва Қозоғистон Республикасининг бошқа қонунлари билан белгиланади (8-модданинг 3-қисми)⁸.

Айрим тоифадаги ходимларнинг меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлари Қозоғистон Республикасининг «Ҳуқуқни муҳофаза қилиш хизмати тўғрисида»ги⁹, «Қозоғистон Республикасининг давлат хизмати тўғрисида»ги¹⁰, «Ҳарбий хизмат ва ҳарбий хизматчиларнинг мақоми тўғрисида»ги¹¹, «Қозоғистон Республикасининг махсус давлат органлари тўғрисида»ги¹² қонунлари билан тартибга солинади.

Эътиборли жиҳати, «Ҳуқуқни муҳофаза қилиш хизмати тўғрисида»ги қонунда ходимларнинг мақоми ва ҳуқуқий кафолатларига бағишланган махсус модда бўлиб, унда ходимлар ўзларига нисбатан қабул қилинган қарорлар ва

⁷ Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири) // <https://lex.uz/docs/106197>.

⁸ Трудовой кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2021 г.) // <https://online.zakon.kz>

⁹ Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2021 г.) // <https://online.zakon.kz>

¹⁰ Закон Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) // <https://online.zakon.kz>

¹¹ Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV «О воинской службе и статусе военнослужащих» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) // <https://online.zakon.kz>

¹² Закон Республики Казахстан «О специальных государственных органах Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) // <https://online.zakon.kz>

ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан Қозоғистон Республикаси қонунларида белгиланган тартибда юқори турувчи мансабдор шахсларга, судга шикоят қилиш ҳуқуқига эга экани белгилаб қўйилган¹³. Ушбу ҳолатда ходимлар Қозоғистон Республикасининг Маъмурий тартиб-таомил-процессуал кодексида назарда тутилган тартибда судга шикоят билан мурожаат қилишлари, суд эса ушбу кодекс асосида уларнинг шикоятларини мазмунан ҳал қилишлари мумкин бўлади¹⁴.

«Қозоғистон Республикасининг махсус давлат органлари тўғрисида»ги қонуни 15-моддаси 6-қисмига мувофиқ, ходимлар қабул қилинган қарорлар ва ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан юқори турувчи мансабдор шахсларга, қонунларда белгиланган тартибда судга шикоят қилиш ҳуқуқига эга¹⁵.

Янги таҳрирда қабул қилинадиган Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексида меҳнат тўғрисидаги қонунчиликнинг амал қилиш соҳасини белгиловчи махсус модда киритиш ва унда меҳнат тўғрисидаги қонунчиликнинг амал қилиши давлат хизматчиларига, контракт бўйича хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга, шунингдек ички ишлар органларида, Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизматида, Миллий гвардиясида хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчиларга ва уларга тенглаштирилган бошқа шахсларга нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонунчиликнинг махсус

қонунчиликка зид бўлмаган қисми татбиқ этилиши, прокуратура органлари ходимларига нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонунчиликнинг прокуратура органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунчиликка зид бўлмаган қисми татбиқ этилишини назарда тутувчи норма киритиш таклиф қилинади.

Қолаверса, Ўзбекистонда ҳам «Ҳуқуқни муҳофаза қилиш хизмати тўғрисида»ги, «Давлат хизмати тўғрисида»ги, «Ҳарбий хизмат ва ҳарбий хизматчиларнинг мақоми тўғрисида»ги ҳамда «Махсус давлат органлари тўғрисида»ги қонунларни қабул қилиш вақти келди.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, ягона интерактив давлат хизматлари порталига Адлия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган «Давлат хизмати тўғрисида»ги қонун лойиҳаси муҳокамага қўйилган¹⁶. Ушбу қонуннинг асосий мақсади давлат хизматлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат бўлиб, қонун

лойиҳасида давлат хизмати тизимини ташкил этиш ва фаолият кўрсатишининг асосий тамойиллари, давлат хизматчиларининг ҳуқуқий мақоми, моддий ва ижтимоий таъминоти, давлат хизматида ишга ўтиш, хизматни ўташ ва хизматдан бўшаш тартиби белгиланмоқда.

Бундан ташқари, мамлакатимизда ҳам «Давлат хизматчиларининг мақоми тўғрисида» махсус қонун қабул қилиниши зарур ва ушбу қонунда айрим тоифадаги давлат хизматчиларига тегишли меҳнат низоларини кўриб чиқиш ва ҳал қилиш тартиби белгиланиши лозим. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасига кўра, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Қаҳрамон МИРСАГАТОВ,
Бош прокуратура академияси
мустақил изланувчиси

¹³ Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2021 г.) <https://online.zakon.kz>.

¹⁴ Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями по состоянию на 01.07.2021 г.) [//https://online.zakon.kz](https://online.zakon.kz).

¹⁵ Закон Республики Казахстан «О специальных государственных органах Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) [// https://online.zakon.kz](https://online.zakon.kz)¹⁶ <https://regulation.gov.uz/uz/documents/2373>.

Суд ва бошқа органлар ҳужжатларини
ижро этиш соҳасида

ПРОКУРОР НАЗОРАТИ

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонуни 10-моддасига кўра, Бош прокуратура ҳузурида Мажбурий ижро бюроси, шунингдек уларнинг жойлардаги бўлинмалари фаолият кўрсатиши белгиланган. Мажбурий ижро этиш органларининг прокуратура тизимида ташкил этилгани суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг ижросини ўз вақтида таъминлашга ҳамда ижро назоратини кучайтиришга хизмат қилади.

МДХ давлатларида мажбурий ижро этиш органи миллий қонунчилик хусусиятлари, ҳудудий анъаналарига мос равишда турли ваколатли органлар ҳузурида ташкил этилган.

Жумладан, Озарбайжон, Арманистон, Беларусь Республикаларида, Украина ҳамда Россия Федерациясида суд ҳужжатлари ва бошқа ор-

ганлар ҳужжатларини ижро этиш органи Адлия вазирлиги ҳузурида ташкил этилган. Уларда Адлия вазирлиги ижро органлари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқади, фаолиятини мувофиқлаштиради. Ҳамда ҳужжатлар ижросини назорат қилади¹.

¹ Salimova I. M. The Concept Of Relevance In Civil And Economic Procedural Law And Its Relationship With Other Legal Categories // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 1. – С. 362-369.

Қирғизистон Республикасида қонуний кучга кирган суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг мажбурий ижросини Олий суд ҳузуридаги Суд ижрочилари хизмати таъминлаб беради. Суд ижрочилари хизмати суд ижрочилари ва суд приставларининг хизмат фаолиятини мувофиқлаштиради: уларнинг ижро жараёни устидан назоратни амалга оширади².

Тожикистон Республикасида суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш Ҳукумат ҳузуридаги Ижро хизмати томонидан амалга оширилади. Ижро хизмати бошлиғи Ҳукумат раҳбари томонидан вазифасига тайинланади ва озод этилади³.

Қозоғистон Республикасида эса хусусий суд ижрочилар институтини ривожлантириш дастури ишлаб чиқилган. Унга кўра, суд ижрочиларидан ижро иши юритувини босқичма-босқич хусусий суд ижрочиларига олиб берилиши назарда тутилган⁴.

Шунга кўра, хусусий суд ижрочиларининг ваколати кенгайтирилган. Уларга деярли барча тоифадаги, шу жумладан давлат фойдасига ундириш юзасидан ижро ҳужжатлари ижросини таъминлаш каби вазифалар ҳам юклатилган.

Ўзбекистон Конституцияси 118-моддасида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга ошириши белгиланган. Ушбу қоида «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддасида ҳам ўзифодасини топган.

Бундан ташқари, прокуратура органлари жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштириш функциясини ҳам амалга оширади. Зотан, прокуратура институти ташкил этилган даврлардаёқ, айнан унга назорат вазифаларини амалга ошириш баробарида, шу назорат фаолияти билан боғлиқ бошқа вазифаларни бажариш ҳам юклатилган.

Ўз навбатида, прокуратура органлари ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил ҳолда, фақат қонунга бўйсиниб амалга ошириши қонун даражасида мустақамланганлигини алоҳида қайд этиш даркор.

«Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасида прокуратура органларининг асосий фаолият йўналишлари сифатида:

биринчидан, инсон ва фуқароларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, шахсий ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назорат олиб бориш;

иккинчидан, барча идоралар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан қонунларнинг ижро этилишини назорат қилиш (умумий назорат);

учинчидан, жиноятчиликка қарши курашувчи идораларнинг қонунларни ижро этишларини назорат қилиш ва уларнинг қонунларни қўллашга доир фаолиятини мувофиқлаштириш;

тўртинчидан, судларда жиноий ишлар кўриб чиқишида давлат айбловини қўллаб-қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳамда ҳўжалик низоларини кўриб чиқишда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш;

бешинчидан, ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазолар ва бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этиш вақтида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш;

олтинчидан, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида, вазирликлари ва идораларининг ҳарбий маҳкамаларида, ҳарбийлаштирилган таркибий бўлинмаларида қонунларга риоя этилишини назорат қилиш;

еттинчидан, жиноятлар юзасидан тергов олиб бориш, жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш;

саккизинчидан, қонунчиликни такомиллаштириш ва қонунларни тарғиб қилишда қатнашиш белгиланган.

² https://fssp.gov.ru/organy_prinuditelnogo_ispolnenija_zarubezhnykh_stran/?print=1

³ www.adlia.tj Положение о Службе исполнения при Правительстве Республики Таджикистан от 21.06.2018 г.

⁴ <https://www.parlam.kz/ru/> Олейник В.И.: Заседание общественной комиссии по вопросам совершенствования частного исполнения в Казахстане.

Бундан ташқари, ушбу Қонунда Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг асосий вазифалари сифатида қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқладиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилиш мустаҳкамланган.

Бироқ ушбу Қонунда суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этилишида қонунлар ижроси устидан прокурор назорати, унинг доираси ва предмети белгиланмаган. Зеро, қонунлар ижросини назорат қилиш суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш соҳасида ўзига хос йўналишни ўз ичига олади⁵.

Назаримизда, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этишда қонунлар ижроси устидан прокурор назорати предмети-нинг илмий-назарий асосларини таҳлил этишдан аввал прокурор назорати тушунчаси ва мазмунини ёритиб бериш мақсадга мувофиқ.

Тадқиқотчи Б.Коробейников таъкидлаганидек, прокурор назоратининг натижадорлиги ҳамда самарадорлигини ошириш учун прокурор назоратининг предмети тушунчасини, шунингдек қонунлар устидан прокурор назоратининг таркибини ҳар томонлама ўрганиш лозим⁶.

Ҳуқуқшунос олим Б. Пўлатов «Прокурор назорати – давлат фаолиятининг шу давлат номидан амалга оширилувчи алоҳида мустақил кўриниши ва прокуратуранинг асосий, етакчи функцияси ҳисобланади. Прокурор давлат номидан назоратни амалга оширади. Прокурор назорати фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилишини тезкорлик билан аниқлаш ва бартараф этишнинг муҳим механизми бўлиб қолмоқда»⁷, деб ҳисоблайди.

С. Смольниковнинг фикрига кўра эса, «Прокурор (назорат) ҳокимияти давлат ҳокимияти-

нинг бир тури сифатида ушбу ҳокимиятнинг ташкил этилиши ва фаолияти учун конституциявий асосларнинг мавжудлигини, у амалга оширадиган муайян давлат-ҳокимият ваколатларининг мавжудлигини, шунингдек, ушбу давлат-ҳокимият ваколатларини амалга оширадиган махсус мақомга эга давлат органлари ва давлат хизматчиларининг алоҳида тизимини тавсифлайди»⁸.

Бизнингча, ушбу фикрга қўшилиш мунозарали. Чунки Ўзбекистон Республикасида прокуратура органлари тизими ҳеч бир ҳокимият органлари тизимига кирмайди. Қолаверса, прокуратура органлари Ўзбекистон ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширувчи орган сифатида алоҳида мақомга эга.

Тадқиқотчи Ю. Винокуров прокурор назоратини энг аввало прокуратура томонидан амалга оширадиган мустақил функциялардан бири деб ҳисоблайди. Прокурор назоратининг моҳияти прокурорлар давлат номидан улар назорати остидаги давлат ва бошқа органлар, шунингдек ташкилотларнинг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) амалдаги қонун талабларига ва Конституцияга мувофиқлигини текширишдан иборат⁹.

ФИКРИМИЗЧА:

Прокурор назорати – прокурорлар томонидан қонун бузилиши ҳолатларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш, айбдор шахсларни қонуний тартибда жавобгарликка тортиш билан боғлиқ қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлашдир.

«Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасига кўра, қонунлар ижроси устидан назорат предмети сифатида вазирликлар,

⁵ Макеев Н.Н. Прокурорский надзор за исполнением законов о высшем профессиональном образовании в Российской Федерации: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 4 // https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002750314.pdf

⁶ Коробейников Б.В. Основные понятия общего надзора // Вопросы теории и практики прокурорского надзора: сб. Ч. 2. – М., 1975. – С. 26.

⁷ Пўлатов Б.Х. Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг конституциявий мақоми // «Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Олий ўқув курслари Ахборотномаси», 2017, №4 (32). – Б. 27-28.

⁸ Смольников С.Б. Конституционно-правовой статус прокурорской (надзорной) власти в Российской Федерации. Автореф. ...дис. канд. юрид. наук. – Волгоград, 2007. – С. 7 // https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01003383712.pdf

⁹ Ю.Е.Винокуров «JUST EST: Юридическая энциклопедия». Серия «Academia». Под общей ред. О.С.Капинус. Т. 3. М:000 «Буки Веди». 2017. Б-536

давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги белгиланган.

Қайд этиш лозим, айрим ҳуқуқшунос олимлар қонунлар ижроси устидан прокурор назорати предмети ни ёритишда ушбу модда мазмунидан келиб чиққан ҳолда ёндашган.

Жумладан, Б. Пўлатов «назорат предмети ни: вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек, улар томонидан

қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги ташкил қилади» деб ҳисоблайди¹⁰.

В.Бессарабовнинг фикрига кўра, «суд ижрочиларнинг қонунлар ижроси устидан прокурор назорати доирасига фақатгина қонунлар ижроси назорати киради, бу эса прокурор назорати остига бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси назоратини амалга оширилмаслиги ҳақида далолат беради»¹¹.

Прокурор ҳужжатлар ижроси йўналишида назоратни амалга оширишда таъсир чораларини ҳам қўллай олади. Уларга: прокурор томонидан давлат ижрочисининг қарорига қонунда белгиланган тартибда протест келтириш,¹² қонун бузилиши, унинг келиб чиқиш сабаблари ва бунга имконият яратиб бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисидаги тақдимнома киритиш, давлат ижрочиси томонидан содир этилган қонун бузилишининг хусусиятига қараб жиноят иши, маъмурий ёки интизомий жавобгарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида қарор чиқаришлар киради.

¹⁰ Прокурор назорати: дарслик/Б.Х.Пўлатов; масъул муҳаррирлар: Т.А.Умаров, А.Т.Алламуратов ва бошқ.-Т.: «O'zbekiston», 2009. Б.-147-148

¹¹ Бессарабов В.Г. Прокурорский надзор: учебник. – М., 2008. – С. 264.

¹² «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуннинг 861 –моддаси.

Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар қарорларини ижро этилиши устидан прокуратура назорати Ўзбекистон Республикасининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги қонуни ҳамда соҳага оид бошқа қонун ҳужжатлари асосида амалга оширилади.

Бундан ташқари, ушбу йўналишда назоратни олиб боришда прокуратура органлари ходимлари Бош прокурорнинг 2015 йил 28 декабрдаги «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этишда ҳамда қамоққа олинганларни сақлашда қонунларга риоя этилиши устидан назорат самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги 128-сонли буйруғи талабларига ҳам риоя қилишлари лозим.

Прокуратура органи, шунингдек, Мажбурий ижро бюроси органининг асосий мақсадларидан бири фуқаролар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда сарсонгарчилик ҳолатларининг олдини олиш ҳисобланади.

Фикримизча, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш билан боғлиқ қонунлар ижроси устидан назорат нафақат «Ўзбекистон Республикасининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатлари ижроси тўғрисида»ги қонуни, шунингдек бошқа қонунлар (Фуқаролик процессуал кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс, Жиноят кодекси ва бошқ.) талаблари асосида ҳам амалга оширилиши лозим.

Шунингдек, прокурорнинг назорат фаолияти тушунчасига комплекс ёндашган ҳолда «суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этишда прокурор назорати предмети сифатида давлат ижрочилари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишлари, Ўзбекистон

Республикаси Конституцияси, қонунларига риоя қилиниши, шунингдек, ижро иши юритишда қонунлар бажарилиши устидан назоратни олиб бориш»ни белгилаш лозим.

Бу борада Россия Федерацияси қонунчилигида ўзига хос норма белгиланганини кўриш мумкин. Жумладан, Россия Федерациясининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддасида суд приставларининг қонунларга риоя этилиши устидан назорат олиб бориши прокуратура органларининг фуқароларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдаги асосий йўналишларидан бири экани белгилаб берилган¹³.

В.Азизова ўз тадқиқотида Россия Федерациясида суд приставларининг қонунлар ижроси устидан прокурор назорати энг ёш соҳа эканини, шунга қарамай прокурорлар томонидан фуқаролик суд иши юритиш доирасида жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилганини билдирган¹⁴.

И.Викторов эса, «суд приставлари томонидан қонунлар ижроси устидан прокурор назорати предмети: Россиянинг Суд приставлар хизматининг барча бўлинмалари томонидан Россия Федерацияси конституциясига амал қилиш ва федерал қонунлар ижросини таъминлаш ҳамда суд приставлари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига риоя қилиш ташкил қилади»деб таъкидлайди¹⁵.

Худди шу каби Беларусь Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонунида ҳам суд қарорлари ижро этилишида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш – прокуратура органларининг асосий йўналишларидан бири этиб кўрсатилган¹⁶.

БИЗНИНГЧА:

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонуни 4-моддасига прокурор назорати йўналишларидан бири сифатида суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этишда қонунлар ижроси устидан назорат қилишни киритиш мақсадга мувофиқ.

Гулруҳ БУРҲОНОВА,

Бош прокуратура ҳузуридаги Мажбурий ижро бюросининг бўлим бош инспектори

¹³ Закон Российской Федерации «О прокуратуре». <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102014157>.

¹⁴ Азизова В.Т., Гамидова М. Проблемы регулирования и осуществления прокурорского надзора за исполнением законов судебными приставами. Вестник Дагестанского государственного университета. №3. Общественные науки. 2019. Том 34. Вып.1.

¹⁵ Викторов И.С. Прокурорский надзор: учебник / под ред. А.Я. Сухарева. – М.: Норма, 2009. – С. 213.

¹⁶ Закон Республики Беларусь «О прокуратуре». https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_prokurature/4.htm

Фикҳ илмида миграция ҳуқуқи

Шарқда ўрта аср тамаддунининг энг буюк ҳодисаларидан бири бу – шариат, яъни мусулмон ҳуқуқи бўлган. Ушбу ҳуқуқий тизим дастлабки тўрт халифа даврида шаклланган бўлиб, унинг ривожланиш босқичи Уммавий ва Аббосий халифалар даврига тўғри келади.

Мусулмон ҳуқуқи Исломгача амалда бўлган Шарқ ҳуқуқий маданияти, ҳуқуқий анъана ва урф-одатларининг айрим жиҳатларини ўзида мужассам этди. Масалан, Уммавийлар даврида Сосонилар Эрони ҳуқуқий тизими ҳамда Византиядаги рим ҳуқуқининг айрим элементлари бир муддат амалда бўлган. Ушбу жиҳатлар Шарқ ва Ғарб тамаддунларининг ўзаро боғлиқлигига оз бўлса-да таъсир ўтказди. Бироқ бу шариатнинг мустақил ва ўзига хос ҳуқуқ тизими сифатида бетакрорлигига дахл қилмаган.

Мусулмон оламида миграция ёки бир жойдан иккинчи жойга кўчиш «ҳижрат» деб аталади. Умуман олганда, мусулмон ҳуқуқида мигра-

ция институтларининг аксариятини учратиш мумкин бўлиб, улардан қуйидагилар алоҳида диққатга сазовордир.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) замонларида «қочоқ» ёки «қочқин» сўзлари бугунги кундаги маъноларида ишлатилмаган. Лекин Ислом динининг юзага келиши билан қочоқлар ҳолати билан боғлиқ қатор муаммоларга дуч келинган. Шу маънода, Макка шаҳрида мушриклар таъқиб қилган ва Мадина шаҳрига кўчишга мажбур бўлган мусулмонларни дастлабки қочоқлар деб баҳолаш мумкин.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) қочоқларга кўмаклашишни назарда тутувчи ол-

тин қоида ўрнатган. Бу ансорийлар¹ ва муҳожирлар² ўртасидаги биродарлик тамойили бўлиб, токи муҳожир ўзини ўзи эплаб кетгунига қадар, ҳар бир ансорий бир муҳожирга ғамхўрлик қилиши, уни озик-овқат, бошпана, кийим-кечакка бўлган эҳтиёжларини қондириши лозим бўлган.

Ҳижрат, яъни миграциянинг луғавий маъноси ватан ҳижрони бўлса-да, Аллоҳ қайтарган нарсалардан йироқда бўлиш ҳам ҳижратнинг бир тури ҳисобланади. Мажозий маънода эса, хато ва гуноҳлардан ўзини тийиш ҳам муҳожирлик, яъни мигрантлик ҳисобланади.

Фикҳ илмига биноан, закотга доир бўлимда «муҳтож мусофир» ёки «қочоқ ажнабий» (ҳозирги қочоқ мақомига мос келади) одамларнинг саккиз хил тоифасидан бирига тааллуқлилиги ва закот тамойилига мувофиқ ёрдам олиш ҳуқуқига эга экани қайд этилган³. Шунингдек, Қуръони Каримнинг «Исро» сураси 26-оятда бунинг ҳуқуқий асоси мустаҳкамланган: **«Қариндошга ҳақини бер! Мискинга ва кўчада қолганга ҳам. Исрофгарчиликка мутлақо йўл қўйма»**⁴.

Қуръонда аҳоли кўчиши (ҳижрат) билан бирга бошпана (аман) ҳуқуқи яна бошқа сураларда тилга олинган. Хусусан, Қуръони Каримнинг «Анфол» сураси 74-оятда шундай дейилган: **«Иймон келтирган, ҳижрат этган, Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилганлар ҳамда бошпана бериб, ёрдам кўрсатганлар – ана ўшалар ҳақиқий мўминлардир. Улар учун мағфират ва қарамли ризқ бордир»**⁵.

Мазкур оятда ватанини тарк этишга мажбур бўлган ва адолатсизликдан қочоқларга бошпана берган шахсларнинг алоҳида мақоми, шунингдек, улар олий мукофотларга лойиқлиги эътироф этилган.

Мусулмон ҳуқуқида ҳаракатланиш ва яшаш жойини танлаш эркинлиги Қуръони Каримнинг «Мулк» сураси 15-оятда мустаҳкамланган: **«У сизларга ерни бўйсундириб қўйган**

зотдир. Бас, унинг турли жойларида юринг ва Унинг ризқидан енг ва қабрдан чиқиб бориш ҳам Унинг ҳузурига бўладир».

Ушбу оят мазмуни: «Уламоларимиз қадимдан ушбу ояти кариманинг тафсирини Исломда меҳнатга чорлаш, ризқини териб ейиш, ер юзининг турли жойларида ҳаракат қилиш зарурлигига далил қилиб келтирган. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло ерни инсонга бўйсундириб қўйган, лекин бу ҳақиқат ҳозирги асримиздагидек ҳеч қачон яққол кўзга ташланмаган»⁶.

Юқоридаги оят миграция ҳуқуқи инсоннинг табиий ҳуқуқи ва шахсий эркинлиги экани ҳақида яна бир маротаба хулоса чиқаришимизга асос бўлади.

Шу тариқа Ислом дини ўзининг қонуни билан инсонларга ҳаракатланиш ва яшаш жойини танлаш эркинлигини таъминлаган. Шунга мувофиқ, исломий жамиятда ҳар бир мусулмон шахс ҳар қандай мусулмон мамлакатига кириш ва ўз навбатида у ерни эркин тарзда тарк этиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, ҳеч кимни истиқомат қилиб турган мамлакатини тарк этишга мажбурлаш ёки ноқонуний депортация қилинишига йўл қўйилмайди⁷.

Шариатга мувофиқ, инсон турар жойга эгаллик қилишга ва эркин ибодат қилиш имконияти мавжуд бўлган исталган маконга кўчиб ўтиш ҳуқуқига эга. Агар турар жойга эга бўлмаса, унда унинг давлати моддий имкониятларидан келиб чиққан ҳолда турмуши учун зарурий шароитлар билан таъминлашга мажбур⁸.

Шу билан бирга, инсон ва унинг теваарак атрофидагилар учун фойдали бўлган ҳолатларда ҳаракатланиш эркинлиги муайян даражада чекланиши мумкинлиги муқаддас динимизда ҳам учрайди. Ҳаракатланиш эркинлигини чеклаш бўйича қуйидаги ҳадисни мисол сифатида келтириш мумкин: «Агар бир ерда вабо пайдо бўлса, у ердан чиқиб кетманглар. Агар бир ерда вабо борлигини эшитсангиз, у ерга борманглар» (Имом Аҳмад ривояти).

¹ Ансорийлар – Мадина шахрининг маҳаллий аҳолиси.

² Муҳожирлар – ҳижрат қилган, яъни кўчиб ўтган шахслар – мигрантлар (бу ерда Макка шахридан кўчиб ўтган шахслар кўзда тутилмоқда).

³ Крафесс Д. Ислам и гуманитарная помощь. Международный журнал Красного креста. Том 87, №858, 2005. – С.130. (С.121-140.)

⁴ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф таржимаси.

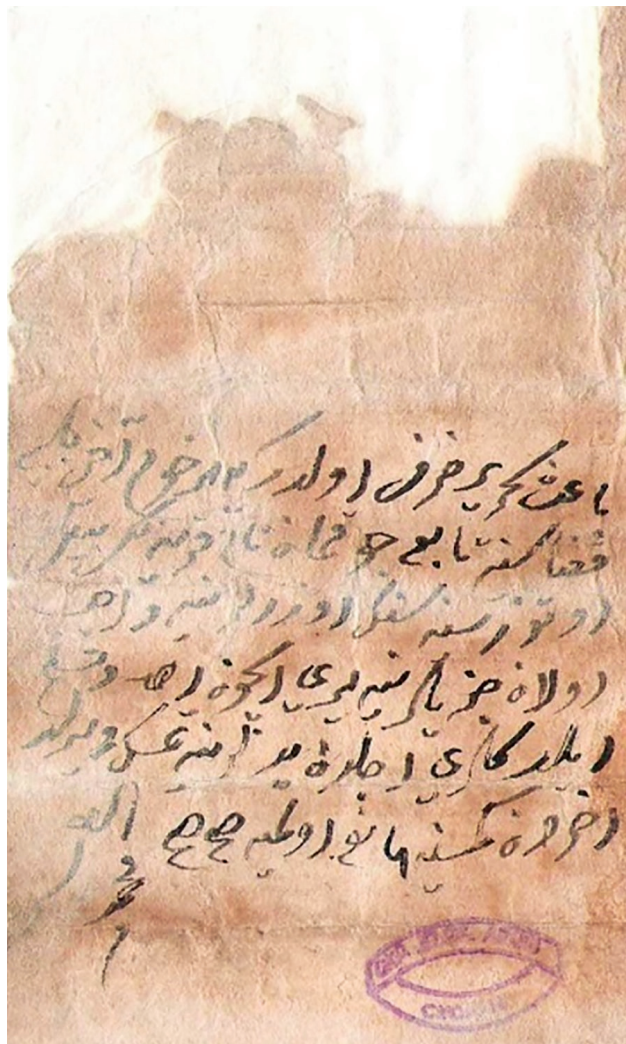
⁵ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф таржимаси.

⁶ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф таржимаси ва тафсири.

⁷ Верещак А.Н. Правовое положение личности в исламе. Конвенционный статус. Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики) Том 4, №2. 2013. – С.106. (С.100-108.)

⁸ Джаниев Р.О., Мисиров Х.М. Проблема прав человека в Исламе. Теодицея № 3, 2012. – С.8. (С.7-9.)

Мусулмонлар учун даромад солиғи – закот ва мусулмон бўлмаганлар учун жон солиғи – жизя каби махсус солиқлар тўлангани ҳақидаги патталар паспорт вазифасини ўтаган⁹.

1-расм. Жизя ҳужжати (Усмонли турклар салтанати, XVII аср).

Шу тариқа, халифалик ҳудуди бўйлаб ҳаракатланиш эркинлиги фақат қонунга итоат қилувчилар учун кафолатланган. Мусулмон дунёсидаги шахсни тасдиқловчи ва хавфсиз ҳаракатланиш ижозатномаси (чиқиш визаси) бўлган ҳужжатлардан бири 722 йил 24 январда берилган. Папирусга битилган ушбу осори атиқа Мисрнинг Гермополь шаҳри яқинидан топилган ва айни пайтда Миср музейида сақланмоқда (2-расм).

2-расм. Сафар ижозатномаси.

Солиқ тўланганлиги ва қарздорликнинг мавжуд эмаслиги каби тамойиллар ҳозирги кунда ҳам дунёнинг аксарият мамлакатларида замонавий кўринишда қўлланилади. Қарздорларга нисбатан суд қарорига мувофиқ чет элга чиқиш учун тақиқ қўйиш бунга ёрқин мисол. Бундан ташқари, мусулмон ҳуқуқида хотин-қизларнинг таълим олиши, уйдан ташқарида иш танлаш ҳуқуқи ёки ҳаракатланиш эркинлигидан фойдаланишда айрим чекловлар кўзда тутилган.

Фикримизча, мусулмон ҳуқуқида хотин-қизларнинг, хусусан, ҳаракатланиш эркинлигининг чекланиши мутлақ эмас, балки нисбийдир. Яъни шариат аёллар ҳуқуқларини камситмайди, фақатгина улардан фойдаланишни оиласидаги бурчини адо этиш билан боғлиқ қилиб қўйган. Масалан, аёлнинг боласига қараши ва унинг тарбияси билан шуғулланиши касбий орзу-хавасини амалга оширишга қараганда юқориқадриятдир. Агар аёл турмуш ўртоғи, болалари ва ота-онаси олдидаги мажбуриятларини бажара олаётган бўлса, бундай ҳолларда ҳеч ким унинг меҳнат қилиш ҳуқуқи ёки ҳаракатланиш эркинлигини чеклаши мумкин эмас. Шу билан бирга, мазкур ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланиш аёлнинг ор-номуси, шаъни ва қадр-қимматини хавф остига қўймаслиги лозим. Бу борада шариат хотин-қизлар ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қилишни ўта оғир жиноят сифатида баҳолайди.

Худди шу фикрларни Леонид Сюкияйнен ҳам қўллаб-қувватлайди ва таъкидлайдики,

⁹ Daniel Frank. The Jews of Medieval Islam: Community, Society, and Identity. – London: Brill Publishers, 1995. – P.6. (357 p.)

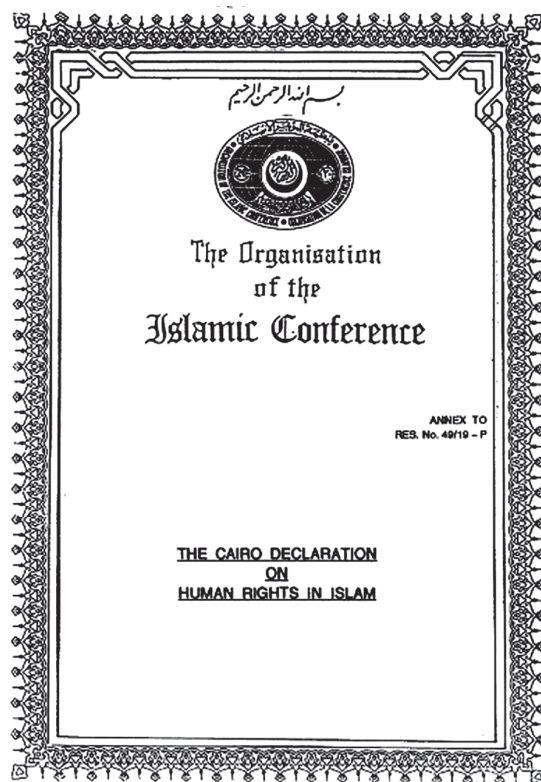

аёллар ҳуқуқига исломий қараш хотин-қизлар мақомининг ижтимоий ва ахлоқий жиҳатлари, уларнинг оила ва жамиятдаги ўрни асосида шаклланади. Бу каби ҳулоса Ислом ташкилотлари ва мусулмон давлатлар қонунчилигидаги инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатларда ҳам ўз аксини топган. Жумладан, 1981 йил 19 сентябрда Париж шаҳрида қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари бўйича умумий ислом декларациясида аёллар томонидан оилавий мажбуриятини бажариши ва исломий одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш шарти билан аёлларнинг эркаклар билан тенглиги мустаҳкамланган (19 ва 20-моддалар)¹⁰.

Мазкур декларациянинг 23-моддаси эркин ҳаракатланиш ва яшаш жойини танлаш ҳуқуқига бағишланган. Унга мувофиқ, ҳар бир мусулмон ҳар қандай мусулмон мамлакатига эркин кириш ва уни эркин равишда тарк этиш ҳуқуқига эга бўлиши лозим. Шунингдек, ҳеч ким агар бундай ҳаракатлар қонуний қоидаларга мос келмаса, яшаш жойини тарк этишга мажбур қилиниши ёки ноқонуний равишда депортация қилиниши мумкин эмас¹¹.

БМТ Бош ассамблеяси томонидан 1990 йил 5 августда қабул қилинган Исломда инсон ҳуқуқлари бўйича Қоҳира декларациясининг 12-моддасига биноан, ҳар ким шариат талабларига риоя қилган ҳолда ўз мамлакати ёки унинг ҳудудидан ташқарида эркин ҳаракатланиш ва яшаш жойини танлаш, таъқиб қилинган ҳолларда эса – бошқа мамлакатда бошпана излаш ҳуқуқига эга. Бошпана берувчи мамлакат токи у хавфсизликда бўлмагунга қадар унинг ҳимоясини таъминлайди, бошпана сўраш шариатда жиноят сифатида кўриб чиқиладиган ҳаракатлар билан боғлиқ бўлиши бундан мустасно¹².

Бироқ Инсон ҳуқуқлари бўйича Қоҳира декларацияси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича умумий ислом декларацияси таркибида мусулмонларнинг мажбуриятлари ҳақидаги қоидалар учрамайди. Бу эса, мусулмон кишининг ҳуқуқий мақомини ташкил қилувчи «ҳуқуқ» – «эркин-

3-расм. Қоҳира декларацияси, 1990 йил.

лик» – «мажбурият» каби уч асосий мантиқий занжирнинг узилганидан далолат беради¹³.

Фикҳшунос олим Р.Мақсуд ислом динидаги 22 та асосий инсон ҳуқуқларини санаб ўтиб, улардан «эмиграция ва бошпана ҳуқуқи» каби икки масалани бир бутунликда талқин қилган¹⁴. Бироқ фикримизча, бундай турлаш миграция ҳуқуқини муайян даражада чеклаб қўйган. Қолаверса, ҳар бир мусулмон шахс ўз ватанига қайтиб келиши, яшаш жойини эркин танлаш ҳуқуқига ҳам эга. Шу боис олимнинг қарашларига қўшимча тарзда, миграция соҳасидаги инсон ҳуқуқларига иммиграция ҳуқуқи, фуқаролик ва яшаш жойини эркин танлаш каби ислом динида мустаҳкам ҳуқуқий пойдеворга эга бўлган ҳуқуқлар туркумини киритиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Луқмонжон ИСОҚОВ,

юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

¹⁰ Сюкияйнен Л.Р. Ислам и права человека. – М.:СПбГУ, 2015. – С.30. (С.120.)

¹¹ Salem Azzam. Universal Islamic declaration of human rights / Adopted by the Islamic Council in Paris on 19 September 1981. – P.102-112 (<https://doi.org/10.1080/13642989808406750>).

¹² Каирская декларация по правам человека в исламе // Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. – М., 2003. – С.521.

¹³ Каирская декларация по правам человека в исламе // Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. – М., 2003. – С.521.

¹⁴ Мақсуд Р. Ислам / Пер. с англ. В. Николаева. – М., 1999. – С.177-178.

Яқинда ноқонуний йўллар билан бойлик орттириб, давлат ва халқ мулкига зарар етказган, фуқаролар ишончига кириб, уларнинг пулларини ўзлаштириб келган жиноий гуруҳ фаолиятига нуқта қўйилди.

Қинғир ишнинг қийиғи

Юртимизда сўнгги беш йилликда амалга оширилган ислохотларнинг туб негизидан аввало инсон манфаати, унинг қадри ва фаровон ҳаёти учун саъй-ҳаракатлар намоён. Яшириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, яқин тарихимизда жамиятдаги кўпгина муаммолар ҳаспўшланар, сўз эркинлиги чекланган, давлат идоралари ва ҳокимликлар раҳбарлари мажлисбозлик, қарсакбозлик ва бюрократик қолиплар чегарасидан чиқа олмас, олис ва чекка ҳудудларда яшовчи оддий халқнинг дарди, муаммо ва камчиликлари билан деярли ҳеч ким шуғулланмасди. Бир сўз билан айтганда, давлат билан халқнинг ўртасида

кўринмас бир девор, янаям аниқроқ айтсак, ўтиб бўлмас жарлик бор эди.

Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ташкил қилинган Президент қабулхонаси, халқ қабулхоналари, Давлат хизматлари марказлари мана шу тўсиқни, кўпдан-кўп ижтимоий муаммоларни бартараф қилишда асос бўлди, десак айни ҳақиқатни айтган бўламиз. Бугун давлат идоралари раҳбарлари ўз кабинетидан эмас, кўпроқ халқ орасида юриши, уларнинг дарду ташвишлари, муаммолари билан шуғулланиши кераклиги, мамлакатда яшаётган ҳар бир инсон эътибор ва кўмакдан четда қолмаслиги масала-

си давлат сиёсатига айланди.

Бугун замон тобора шиддатлашиб бормоқда. Унга ҳамоҳанг яшаш, давр синовига дош бериш, кундан-кун жадаллашиб бораётган илмий-технологик тараққиётни жадал ўзлаштириш, мамлакатни замонавий илм ва тафаккурга эга бўлган кадрлар билан таъминлаш масаласи асосий вазифалардан бири бўлиб қолмоқда десак, муболаға қилмаган бўламиз. Тасаввур қилинг, олдин бир фирма очмоқчи бўлдингиз ёки оддийгина ҳайдовчилик гувоҳномангизни алмаштирмоқчисиз. Бу оддийгина кўринган иш шунчаки ҳал бўлиб қўя қолмасди, уни битириш учун эшикма-эшик,

идорама-идора юриш, қанчадан-қанча ҳужжат тўплаш талаб этиларди. Бугун эса фуқароларимизга керак бўладиган хизматлар ҳар бир туман марказида ташкил этилган Давлат хизматлари марказида бир зумда ҳал этилади. Фуқароларимиз дучор бўлаётган сарсон-саргардонлик, узундан-узун навбат кутишлар, турли таъма ва нопокликлар илдизи билан барҳам топиб, ҳаммаси онлайн тизимга, ягона плат-формага бирлаштирилди.

Жамиятимизда яшаётган ҳар бир инсон бу ислохотларнинг моҳиятини англаши, унга хайрихоҳ туриши, шунингдек, бу ишларда давлатга кўмакчи бўлиши жуда муҳимдир. Чунки давлат ривожини унда яшаётган ҳар бир фуқаронинг ижтимоий фаоллиги, ҳалоллиги, қонунларга нисбатан ҳурмати ҳамда жамиятда мавжуд ахлоқий меъёрларга муносабатига боғлиқдир.

Аммо орамизда шундай кимсалар борки, ҳар қандай қулайликдан қинғир йўлда фойдаланмоқчи бўлади. Улар, дейлик, ҳужжатларни сохталаштириш, қалбаки материаллар йиғиш, ноқонуний баённомалар, қарор ва далолатномалар яшаш орқали ўз найранглари рўёб топтирмоқ пайида. Бу тизимдаги ишлар энди йўлга қўйилганлиги, айрим мутахассисларнинг етарли малака ва тажрибага эга эмаслиги эса бундай касларга жуда қўл келади.

Сергели туман прокуратурасига худди шу масала бўйича фуқаролар, юридик ташкилотлар ва ҳокимлик органларидан турли мурожаатлар келиб тушмоқда. Айниқса, кўчмас

мулк ва ер ажратиш масаласида бундай фирибгарликлар кескин кўпайиб, «қилни қирқ ёрадиган» фирибгарлар ўз ғаразли мақсадларини амалга оширишга уринганликлари аён бўлиб бормоқда.

Яқинда ноқонуний йўллар билан бойлик орттириб, давлат ва халқ мулкига зарар етказган, фуқароларнинг ишончига кириб, улардан катта миқдорда пул ундирган бир гуруҳ кишиларнинг жиноий ҳаракатлари фош этилди.

«Тадбиркор» Беҳзод Қаландаров (исм-шарифи ўзгартирилган) ва унинг жиноий шериклари Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 29 декабрдаги «Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»-ги қарори билан тасдиқланган «Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни давлат

каларига бўлган мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини давлат рўйхатидан ўтказиш учун давлат архивлари томонидан тасдиқланган тегишли туманлар, шаҳарлар ва шаҳарчалар халқ депутатлари кенгашлари ижроия қўмиталарининг яқка тартибда уй-жой қуриш учун ер участкалари бериш тўғрисидаги қарори асос бўлиши белгилаб қўйилган.

Беҳзод Қаландаров бир гуруҳ жиноий шериклари билан олдиндан тил бириктириб, Сергели тумани ҳудудида аслида ер участкаларига яқка тартибда уй-жой қуриш ва мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи вужудга келмаган эгасиз ер участкалари бўйича ҳуқуқий жиҳатдан мутлақо алоқаси бўлмаган муайян фуқаролар номига сохта давлат архивлари маълумотномалари ва ижроия қўмиталарининг қарор-

Ҳамма ишлари хамирдан қил суғургандек битаётган уддабурон «тадбиркорлар» ҳужжатларга бир неча шахсларга ер ажратиб берилгани ҳақидаги сохта ёзувларни киритишади. Устига устак, бу ерни маълум кадастр рақами остида давлат рўйхатидан ўтказиб, у ерда қурилиш ишларини бошлаб юборадилар.

рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом» талабларини қўпол равишда бузиб, жиноят кўчасига кирадилар.

Юқорида қайд этилган Низомнинг 23-бандида Ўзбекистон ССРнинг Ер кодекси амал қилган даврда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари томонидан олинган ер участ-

ларини тайёрлаб, ноқонуний хусусийлаштириб олинган ер участкаларида иморатлар қуриб, уларни уй-жой харид қилиш истагида бўлган шахсларга сотишни йўлга қўйганлар.

Бунинг учун Беҳзод Қаландаров жиноий ҳамтововқлари билан Сергели туман ҳокимлиги, Зангиота туман давлат

архиви (собиқ Зангиота туман хўжалик ҳисобидаги идоралараро шахсий таркиб ҳужжатлар архиви) мансабдор шахслари ва бошқалар билан тил бириктириб, Сергели туманида жойлашган, фойдаланиш

ёзувларни киритишади. Улар бу ҳужжатларнинг ҳаққонийлигини исботлаш мақсадида Сергели туман ҳокимининг 2019 йил 4 декабрдаги «Қурилиши тугалланмаган иморатга эгалик ҳуқуқини эътироф

лар ёрдамида Давлат кадастр рақами олинган, хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариуслар орқали бир неча шахсларга сотилаётган эди.

Давлатнинг, халқнинг мулкига хиёнат қилган сохта «тадбиркорлар»нинг нияти тоза бўлмагани тергов ва суриштирув жараёнида аён бўлди. Уларга «Жиноят кодекси»нинг тегишли моддалари билан айблов эълон қилинди.

Бу дунёда ҳар бир ўйламай босилган қадамнинг ҳисоб-китоби борлигини, шаҳар бедарвоза эмаслигини унутган жиноятчиларга қонуний жазо чоралари қўлланди.

Биргина шу мисолдан хулоса қилиш мумкинки, мамлакат тараққиёти учун улкан ишлар амалга оширилаётган, инсон қадри ва манфаати энг олий қадриятга айланаётган бир пайтда фуқароларимиз ҳам ҳар жихатдан фаол бўлиши, ҳар бир қадамини ўйлаб босиши, жамият ҳаётида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан ҳушёр бўлиши талаб этилади.

Юртимизда тадбиркорлик учун кенг имкониятлар яратилаётган, мамлакат раҳбарининг ўзи ҳар бир тадбиркорни қаноти остига олаётган, қўллаб-қувватлаётган бир пайтда, Беҳзод Қаландаров сингари шахслар ниятни тўғри қилганда, давлатни ҳам, пешона тери эвазига мулк орттириш орзусидаги фуқароларни ҳам алдашга уринмаганида, бугун суднинг қора курсисида ўтирмаган, эл-юрт олдида юзи шувит бўлмаган бўлар эди.

Мурод НУРАЛИЕВ,

Сергели туман
прокуратураси катта терговчиси

«Қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилда ҳам чиқади», дейди доно халқимиз. Давлатнинг, халқнинг мулкига хиёнат қилган сохта «тадбиркорлар»нинг нияти тоза бўлмагани тергов ва суриштирув жараёнида аён бўлди. Уларга «Жиноят кодекси»нинг тегишли моддалари билан айблов эълон қилинди.

майдони 800 кв.м. бўлган ер участкасининг умумиймиллий бойлик эканини била туриб, 2019 йил декабрь ойида Зангиота тумани таркибидаги «Қорасув» совхозининг 1989 йил 27 ноябрдаги 8-сон йиғилиш баёни кўчирмаси ва халқ депутатлари Хонобод қишлоқ Кенгаши ижроия кўмитасининг 1989 йил 27 ноябрдаги 12/3-сон қарори кўчирмасини тайёрлайдилар.

Ҳамма ишлари хамирдан қил суғургандек битаётган уддабурон «тадбиркорлар» юқорида кўрсатилган ҳужжатларга бир неча шахсларга ер ажратиб берилгани ҳақидаги сохта

этиб, сотишга рухсат бериш ҳақида»ги ноқонуний қарорини қабул қилишга эришадилар. Устига устак, бу ерни маълум кадастр рақами остида давлат рўйхатидан ўтказиб, у ерда қурилиш ишларини бошлаб юборадилар.

«Қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилда ҳам чиқади», дейди доно халқимиз. Ташқаридан қараганда, ҳамма ишлар рисоладагидек кетаётган эди: давлат мулки бўлган ер участкаси «қонуний» равишда бир гуруҳ ёлланган шахслар номига расмийлаштирилган, Зангиота туман Кадастр хизматида ишловчи мансабдор шахс

Жек РИЧИ

ДУРАНГ ҲОЛАТИ

Ҳикоя

– Айбсиз, – деди қайтъяян Генри Уатсон.
Стенли Вэттер суд хайъати аъзоларидан
сўрашда давом этди.

– Ротуэлл?

– Айбдор.

– Женкинс?

– Айбдор.

– Коулмен?

– Айбдор, – деб фикримни билдирдим.

Шундан сўнг ўн бир нафар маслаҳатчи Уатсонга тикилди.

– Шундай қилиб, хулоса сифатида айтишим керакки, – деди Вэттер, – йигирма олтинчи овоз бериш жараёнидаям айбдор деб топиш учун ўн битта овозга ва оқлаш учун битта овозга эгамиз.

Мен беихтиёр хўрсиниб қўйдим:

– Менимча, биз эси пастга қарши чиқяпмиз.

Уатсон ўрнидан ирғиб турди:

– Ҳой, сиз, эшитиб қўйинг...

– Ўзингизни босинг, Уатсон, аминманки, Коулмен бундай демоқчимасди, – ўртага тушди Вэттер.

– Айнан шундай демоқчийдим, – деб Вэттернинг оғзидан гапини олдим. – Умрим бино бўлиб бунақанги эшакдай ўжар одамни кўрмаганман.

Вэттер энгашиб, қулоғимга шипшиди:

– Агар уни ўзимизга қарши қайрасак, ҳеч нимага эришолмаймиз.

– Аллақачон яхшиликча фикридан қайтаришга уриндиг-у, ҳеч балога эришмадик, – деб эътироз билдирдим. – Биз уни инсофга чақириб кўрдик, лекин, афтидан, бундан иш чиқмайди.

Вэттер ҳамма муаммони елкага енгилгина қоқиб қўйиш йўли билан ҳал этишга ўрганиб қолганди:

– Келинг, ҳаяжонга берилиб, жаҳл отига минмайлик.

Мен ўкрайиб Уатсонга ўтирилдим:

– Сиз, нима, чиндан ҳам Дьюк О'Брайенни айбсиз деб ҳисоблайсизми?

У хижолатомуз ўтирган ерида қимирлаб қўйди:

– Э йўқ, уни, албатта, айбдор деб ўйлайман. Лекин сиз менинг фикримни тушунмадингиз,

чоғи. Менинг фикри ожизимча, суд у Мэтт Тайсонни ўрдирганини исботлаганича йўқ.

– Балки шундайдир, бўтам, – деди Вэттер. – Бироқ агар фикрингиз шундай экан, бу ерда сиз рус армиясидаги капеллан¹ сингари якка-ёлғизсиз.

Мен оғир-вазминлик билан дона-дона қилиб гапиришга ўтдим:

– Дьюк О'Брайен билан Тайсон бир хонада бўлишган. Тамаки дўконининг орқа хонасида. Шундай бўлганки, бекорчи вақтида дўконга чўбуқ харид қилгани кириб қолган миршаб ўқ овозини эшитиб орқа хонага отилган. Эшикни очган захоти қуйидаги ҳолатга кўзи тушган: Мэтт Тайсон полда ўлик ҳолда ётибди, ҳавода порох ҳиди анқиган, Дьюк О'Брайен эса дераза орқали қочишга уринмоқда. Миршаб унинг ортидан қувишга тушади, барча мавзе ва торкўчалар бўйлаб таъқиб қилади, бир неча марта огоҳлантирувчи ўқ узади. Шунгами ёки О'Брайен нафаси ўпкасига тикилганими... охир-оқибат, у таслим бўлади.

– Аммо миршаблар ҳеч қандай қотиллик қуролини топишолмаган, – деб туриб олди Уатсон.

Кўринишидан бош оғриғи билан туғилгандай рамакижон дорихоначи Ротуэлл ҳужумни кўллади:

– Таъқибдан қочар экан, О'Брайен ҳовлилар ва шохдеворлар оралаб бир нечта мавзени югуриб ўтади. Кечаси, қоп-қоронғида кўлидаги тўппончадан халос бўлишга минг битта имконияти бўлган. Миршаблар қидирув ишларига фақат тонгда киришишган. – Ротуэллнинг бундай виждонсизликдан нафрати кўзиётгани очиқ-ойдин кўриниб турарди. – Маҳкамага олиб келишганда, О'Брайен биринчи галда нима қилади? У ўз адвокатини талаб қилади ва унинг бу талаби қондирилади. О'Брайен адвокати билан нима ҳақда гаплашганини сизга айтишим мумкин. О'Брайен унга тўппончани ташлаб юборганини айтади, адвокат эса Дьюкнинг йигитларидан бири билан боғланиб, ўша кечасиёқ тўппончани топишни буюради.

– Лекин Дьюк тўппончаси бўлмаганини айтиб турибди-ку.

– Унда тўппонча қини бор эди. Елкасидан ўтказилган бўм-бўш қин. Агар тўппончани олмаганда, қинини тақармиди?

– Аммо Дьюк одатда тўппончани ўзи билан олиб юришини, шунчаки ўша кеча унутиб қолдирганини таъкидлаб ўтди.

Ротуэлл бир лаҳзага кўзини юмди.

– Миршаблар О'Брайеннинг ўнг кўлида порох изларини топишган.

– Биламан, – тасдиқлади Уатсон. – Бироқ О'Брайен бунгача икки соат олдин нишонга қараб ўқ отиш билан шуғулланганини айтди. Ўшанда кўлида порох излари қолган экан.

Эшик тақиллаб, суд котибининг боши ва елкаси кўринди.

– Судья ҳукм чиқардинглаarmi-йўқми, билмоқчи.

Зардам қайнаб унга ўтирилдим:

– Кетимизга қараб фол очиб ўтирибмизми бўлмаса?!

Котиб орқасига тисланди.

– Нега менга бобиллайсиз? Судья сўраб кўришимни айтди, холос.

Ўтакетган расмиятчи мактаб муаллимаси Женкинс хоним худди учинчи синф боласига гапиргандай Уатсонга мурожаат қилди:

– Дьюк О'Брайен ёмон одамлигини биласиз-а, тўғрими?

– Ҳм... Ҳа.

– У товламачи, шундайми?

– Менимча, ҳа, лекин...

– У шаҳарнинг жиноят оламини бошқаради, шундаймасми? Гиёхванд моддалар, қиморхоналар ва... – Женкинс хоним андақ қизариб олди, – ва бошқа муассасаларни. Ҳаммаси унинг назорати остида, тўғрими?

– Ҳа, – деб ҳазин товушда тасдиқлади Уатсон. – Аммо-лекин биз уни бунинг учун суд қилаётганимиз йўқ. Қотилликда айблаларимиз.

– Жаноб Уатсон, – кескинлашди Женкинс хоним. – Сиз жуда қайсар одам экансиз.

Уатсон бизни ишонтиришга уринди:

– Башарти, Дьюк О'Брайен каттакан экан... ўзининг ашаддий қотилларию бошқалари бўлган жиноятчилар гуруҳи бор экан, нега унда Тайсонни унинг ўзи ўлдириши керак бўлиб қол-

¹ Бу ерда: ҳарбий хизматчиларга одоб-ахлоқ ва руҳий-маънавий жиҳатдан таълим-тарбия берадиган руҳоний назарда тутилмоқда (тарж.).

ди? Битта-яримтасини ёллаб, ўзи эса қуённинг расмини чизиб, ўзига алиби ясаб олса бўларди-ку.

– Бу оний лаҳзалар масаласи. Тамаки дўкони – бошқа биронта, масалан, букмекерлар уясининг паногоҳи. У Тайсон билан нимагадир гап талашиб қолишади, О'Брайен ўзини қўлга ололмай, Тайсонни отиб қўяди. Сизга, нима, албатта, гувоҳлар бўлиши керакми?

– Йўқ, лекин...

– Жаноб Уатсон, эгри далиллар нима эканини билсангиз керак?

– Ҳа, лекин, менимча, барибир суд ҳали исботлай...

Мен яна ўртага суқилдим:

– Келинг, бир дақиқага сизни ақлли одам деб ҳисоблайлик. Нима деб ўйлайсиз, агар О'Брайен айбдор бўлмаса, нега қочади?

... Миршаб ўқ овозини эшитиб орқа хонага отилган. Эшикни очган заҳоти қуйидаги ҳолатга кўзи тушган: Мэтт Тайсон полда ўлик ҳолда ётибди, ҳавода порох ҳиди анқиган, Дьюк О'Брайен эса дераза орқали қочишга уринмоқда. Миршаб унинг ортидан қувишга тушади, барча мавзе ва торкўчалар бўйлаб таъқиб қилади, бир неча марта огоҳлантирувчи ўқ узади...

– У ваҳимага тушган.

– Хўш, бўлмаса, нима юз бергани борасидаги ўзининг заифгина талқини қанақа экан?

Уатсон бўйинини артиб олди.

– О'Брайен айтдики, у Тайсон билан гаплашиб турган, шунда қўққисдан кимдир очиқ деразадан ўқ узган.

Мен ишонқирамай кулимсирадим.

– Очиқ дераза? Кўчада уч даража совуқ эди. Ким бунақа аёзда деразаларни очиб қўяди?

– О'Брайен айтдики, хона попирис тутунига тўлиб кетган эди.

– Терговда на О'Брайен, на Тайсон кашанда эмасликлари маълум бўлди.

– О'Брайен айтдики, улар кирганда, хона аллақачон тутунга тўлган эди.

– О'Брайен унақа деди, О'Брайен бунақа деди, – жаҳл билан унинг гапини бўлди Ротуэлл. – У нима деса, ишонаверасизми? Нега, ахир? – У ўтирган стулида олдинга сурилди. – Агар ҳукм чиқариш бекор қилинадиган бўлса, сиз ҳам янги мошина сотиб олишни кўзлаётгандирсиз?

Уатсон докадек оқариб кетди.

– Икки қулоғингизга қуйиб олинг, менга бунақа муомала қилишларига чидаб турмаман. Узр сўрашингизни талаб қиламан!

Тинчлик тарафдори бўлмиш Вэттер қўлини кўтарди.

– Фаҳмимча, ҳаммамиз чарчадик ва очқадик. Танаффус қилишга нима дейсизлар?

Қаҳва билан бутербродга одам жўнатдик.

Вэттер, Ротуэлл ва мен узун столнинг бир чеккасига қўлимизда финжон қаҳва билан ўтирдик.

Ротуэлл иштаҳасиз овқат чайнади.

– Иш биринчи жараёнга ўхшаб якун топади-ми, дейман.

– Бундай бўлмайди, деб умид қиламиз, – деб хўрсинди Вэттер.

Ротуэлл бир ўзи овқатланаётган Уатсонга ўқрайиб назар солди.

– Дарров мошина олиб, аҳмоқлик қилмайди у. Ҳаммаси босди-босди бўлмагунча, пулларни яшириб қўяди.

– Келинглари, тўйдан олдин ногора қоқмайлик, – деб Ротуэллнинг гапини олди Вэттер. – Балки у чиндан ҳам О'Брайеннинг айби исботланмаганига ишонар.

Бу Мэтт Тайсоннинг ўлдирилгани учун О'Брайен устидан олиб борилаётган иккинчи суд иши эди. Биринчиси ҳайъат аъзоларини блоклаш билан якунланганди. Айблов ҳулосаси учун ўн битта, оқлаш учун битта овоз.

Аввалги ҳайъат тарқатиб юборилганидан уч кун ўтиб, гумондорни оқлаш учун оёқ тираб олган суд маслаҳатчиси янги автомобиль сотиб олганди. Буни унинг қўшнилари кўришган ва маъмурларнинг ҳам назаридан қочмаган. Қолаверса, унга бир кун аввал ўша суд маслаҳатчисининг банкдаги ҳисоб рақамига беш минг доллар тушгани ҳам аниқланган.

Ҳозирда унга қарши айблов эълон қилинган, гарчи у ҳеч нарсани тан олмаса-да, О'Брайен суд маслаҳатчисини сотиб олгани кундай

равшан эди.

Суд котиби финжон ва ликопларни олгунча кутиб турдик, кейин яна стол атрофидаги жойларимизни эгалладик.

– Жаноб Уатсон, адолат ўз вазифасини ўзгача тарзда адо этади, – деб бошлади Вэттер.

– Шунақа денг.

Вэттер бош ирғади.

– Сиз турмага жўнатиладиган товламачилар ҳақида ўқиган бўлсангиз керак?

– Албатта.

– Эҳтимол, улар товламачилик моддаси бўйича камдан-кам ҳолларда айбланишлариниям пайқаган бўлишингиз керак. Одатда уларни бирон бошқа қонунбузарлик, мисол учун, солиқ тўлашдан бош тортганлик учун суд қилишади.

– Шундай.

– Ва уларга ноодатий тарзда оғир ҳукм ўқилади, тўғрими? Ўн йил. Ҳатто ўн беш йил.

Уатсон кейин гап нимага бориб тақалишини кутиб жим тураверди. Вэттер мийиғида кулиб қўйди:

– Оддий солиқ ҳуқуқбузарларига, одатга кўра, мурувват кўрсатилади. Жарима ёки шартли жазо, гоҳида қисқа муддатга ҳибсга олиш. Аммо товламачиларга энг узоқ муддат берилиб, энг катта жарима солинади.

Уатсон ҳам бош ирғаб қўйди.

– Бу ерда гап нимадалигини тушунапсизми? Аслида, судья унга солиқ тўлашдан бош тортгани учун эмас, барчага маълум-у, лекин исботланмаган жиноятлари учун жазо тайинлайди.

Уатсон чуқур хўрсинди:

– Тушуниб турибман, нима демоқчилигингизни, аммо...

– Ҳатто унинг мазкур жиноятда айби исботланмаган, деб ҳисоблаган тақдирингиздаям, билишингиз шартки, у бошқа кўплаб жиноятларда айбдор. Сиз уни жинояткорона ҳаёт кечираётганининг ўзида айбдор деб топишингиз керак.

– Эҳтимол, – истар-истамас бу фикрга қўшилди Уатсон. – Лекин қамоқ жазоси бир тарафу... Айтмоқчиманки, агар биз уни айбдор деб топсак, мана шу штатда бундай жиноят ўлим билан жазоланади.

Ротуэлл ўтирган стулидан ярим кўтарилди.

– Демак, сиз О'Брайенни шунинг учун айбдор деб тан олмақчимасмиз? У электр стулга ўтириши мумкинлиги учунми?

Уатсон унинг ўткир нигоҳидан қочишга уринди. Ротуэлл овозини баландлатди:

– Сизни ҳайъат таркибига сайлаб олишдан аввал, ўлим жазосига қарши эмасмиз, деб сўрашган. Кўриниб турганидек, йўқ, деб жавоб бергансиз, йўқса, ҳозир мана шу хонада ўтирмаган бўлардингиз.

Уатсон шолғомдек қизариб кетди.

– Ҳа, қаршилиқ билдирмадим... ҳозир ҳам қаршимасман. Лекигин... анов Тайсон деганлари авлиё эмас, айтиш мумкинки, О'Брайен савоб иш қилди. – Уатсон култ этиб ютиниб олди. – Сизларга ўлим жазоси бундай ҳолат учун ўта оғир жазодек туюлмаяптими?

Бирмунча вақт хонага жимлик чўкди, сўнг Вэттер:

– Бўтам, наҳотки, сен қотил кўчада тараллабедод қилиб юришини истасанг? – деб сўради.

– Йўқ, албатта, йўқ. – Уатсон чуқур хўрсинди тагин. – Лекин фараз қилайлик, ҳукм чиқариш бекор қилинади. Бу О'Брайен озодликка чиқарилади, деганимас-ку. Яна битта суд иши бўлиб ўтади ва кейинги сафар уни айбдор деб тан олишади.

Женкинс хоним сал қолса ҳушидан айрилаёзди.

– Жаноб Уатсон, нима деяётганингизни тушунапсизми? Сиз О'Брайенни айбдор деб ҳисоблайсиз-у, лекин бу... қора ишни ўрнингизга бошқа биронтаси қилишини истайсиз.

Вэттер маъюсланиб бош чайқади.

– Демак, О'Брайен устидан яна бир марта суд бўлади, деб ўйлайсиз?

Уатсон кўйлаги ёқасини очиб қўйди.

– Албатта.

– Балки шундай бўлар ҳам, – синиқ табасум қилди Вэттер. – Лекин бунга кўп ҳам ишончим комил эмас. Назарий жиҳатдан, О'Брайен иши бўйича у ёки бу ҳукм чиқарилмагунча аччиқ ичакдай чўзилган суд олиб бориш мумкин. Бироқ икки ҳайъат кетма-кет бекор қилинган, айбловчи томон шубҳаланишни бошлайди. Маслаҳатчилар иштирокидаги суд мажлисини ишонтириш учун иш бўйича маълумотлар етарлими? Натижада ҳайъатдан ҳеч қандай ҳукм

ололмаслик ёки ҳатто оқлаш қарорини олиш учун яна суд чақириб, вақт ва пул сарфлашда давом этавериш керакми? Буларнинг барчаси қораловчининг жонига тегиб: «Мен О'Брайенни тегишли жойга жўнатишга ҳалоллиги ва жасорати етадиган ўн икки нафар маслаҳатчиларни тополмаяпман. Майли, шундай қолса-қолар. Бунга уларнинг ўзи айбдор», дейишям эҳтимолдан ҳоли эмас.

Уатсоннинг пайтавасига қурт тушгани очик кўриниб турарди.

– Балки вазият бошқача тус олар, – давом этди сўзида Вэттер. – Туйқус О'Брайенни қўлга туширган миршаб кўрганларини «ёдидан чиқариб қўяр». Бошқалар каби ўша миршабдаям тўлаши лозим бўлган гаров хати бордир, шунда у О'Брайен электр стулдан пора-мора бериб қутулиб қолишини кўзлар. Хўш, нега энди жиндай пул ишлаб олмаслиги керак экан?!

– Қулоқ солинг, Уатсон, – баҳсга қўшилди Ротуэлл. – Сиз О'Брайенни биргина қотиллик учун электр стулга ўтирғизмаяпсиз. Балки у Тайсонни асфаласофилинга жўнатгани учун ўлим жазосига лойиқмасдир, лекин озод қилинишга лойиқмикин?

– Бўтам, – деб яна тилга кирди Вэттер. – Сен бу О'Брайен айбланаётган биринчи ўлим ҳолати деб ўйлайсанми? Ҳар сафар кимдир ўзининг мошинаси юкхонасида ўлик ҳолда топилганида, бунинг ортида ким турганини аниқ биласан-ку.

– Қайси тарафдан олиб қаралмасин, – дедим қизиққонлик билан, – О'Брайен стулда кул бўлиб ёнишга лойиқ.

Уатсон фақат кўзини пирпиратиб қўйди, холос.

– Жаноб Уатсон, – хотиржам гапга аралашди Женкинс хоним, – болаларингиз борми?

Уатсон бош ирғади.

– Икки нафар. Ўғлим ўн тўртда, қизим ўн еттида.

– Агар О'Брайенни озодликка чиқарсангиз, болаларингиз сиз билан фахрланади деб ўйлайсизми? Ўз бурчингизни бажармасангиз-а?

Уатсон миқ этмади.

– Шаҳримизда гиёҳванд моддалар савдоси қай даражада эканини биласизми? – давом этди Женкинс хоним. – О'Брайен ва унга ўхша-

ганлар туфайли нечта юқори синф ўқувчиси игнага ўтирганини-чи?

Хонага анчагача сув қуйгандек жимжитлик тушди. Ниҳоят, Уатсон бошини кўтарди. Бир хўрсинди-да, тан олди:

– Сиз ҳақсиз. Тамом. Мен... қўрқоқлик қилдим.

Вэттернинг чеҳраси очилди.

– Келинлар, бунга расмий тус берамиз. Мен бирма-бир сўраб чиқаман.

Уатсоннинг исми янграганда, у ўрнидан туриб, қатъий равишда:

– Айбдор, – деди.

Вэттер маъқуллагандай бош ирғаб, давом этди:

– Женкинс?

– Айбдор.

– Коулмен?

– Айбсиз, – дедим.

Ҳамма бошлар бирданига мен томонга ўгирилди. Ўрнимдан турдим.

– Биз адолатнинг энг муҳим тамойилига амал қилмаётганимиз ногаҳон миямга уриб қолди. Биз О'Брайенни судгача олиб келган қилмиши учун эмас, уни қандай одам деб ҳисоблаётганимиз учун айблаяпмиз.

Лекин бу, турган гап, қароримни ўзгартиришимнинг туб сабаби эмасди.

То Уатсон бўш келмагунча, иш хамирдан қил суғургандек кетаётганди. Мен ҳайъат аъзолари ягона қарорга келолмасликлари учун айнан Уатсон жавобгар бўлади, деб кўз тиккандим. Шу боис, ўжарлигини қамчилаб туриш учун унинг жиғига тегиш ва ҳақоратлашни тўхтатмадим.

Лекин энди Уатсон фикридан қайтиб турибди.

Мен ўн бир нафар лолу ҳайрон суд маслаҳатларига кўз югуртириб чиқдим-да, олган пуллариمنى оқлашим кераклигини тушуниб етдим.

Шундай қилишим керакки, ҳаммаси ишонарли бўлиши керак.

Алалоқибат, Дьюк О'Брайен бу сафар ҳам ҳукм чиқарилмаслигига амин бўлиш учун менга ўн минг долларни қуртдай санаб берган, ахир.

Рус тилидан

Саиджалол САИДМУРОДОВ
таржимаси